

Bir Menzil Kasabasından Sanayi Kentine; Gebze

Vildan CECO^{1*}, Elif Özlem AYDIN²

Öz

Gebze, coğrafi konumu itibarıyla İstanbul'un Anadolu ile ilişkisini sağlayan ticaret ve ulaşım yolları üzerinde bulunmasından dolayı tarih boyunca önemli bir yere sahip olmuştur. 15. yüzyılda İstanbul'un fethiyle birlikte özellikle doğuya olan seferlerde kullanılan önemli bir menzil kasabası halini alan Gebze, 16. yüzyılda Vezir Çoban Mustafa Paşa tarafından yaptırılan külliye ile askeri, ekonomik ve kültürel yönden önemli bir merkez konumuna gelmiştir. 19. yüzyıl sonlarında İstanbul-Bağdat tren yolunun kent merkezinden uzak bir noktadan geçmesi ulaşım ve lojistik açıdan Gebze'nin menzil kasabası rolünü olumsuz yönde etkilemiş olsa da yerleşimde esas dönüşüm 1960'lı yıllarda İstanbul'daki sanayinin desantralizasyonu ile birlikte başlamıştır.

20. yüzyılın ikinci yarısında bölgede artan sanayi faaliyetleriyle beraber gelen göçle Gebze kontrolsüz ve hızlı bir kentleşme sürecine girmiş ve farklı bir kimlik kazanmaya başlamıştır. Bu durumun olumsuz sonuçları imar faaliyetleri ile giderilmeye çalışılmış, ancak altyapı yetersizliği ile hızla büyüyen yerleşim için bu uygulamalar yetersiz kalmıştır. Yoğun yapılanma baskısı sonucunda kentin sahip olduğu kültürel miras maalesef durumdan olumsuz şekilde etkilenmiştir.

Bu çalışmada Gebze ilçe merkezinde ilgili T.C. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından "Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi Koruma Alanı", "Sultan Orhan Camii ve Çevresi Kentsel Sit Alanı" ile "Etkileme Geçiş Alanı" olarak belirlenen koruma alanlarının genel sorunları ele alınmıştır. 1960'lardan günümüze çalışma alanı kapsamında gerçekleştirilen imar ve koruma faaliyetleri ilgili literatür, Belediye arşivi, İller Bankası arşivi ve Koruma Bölge Kurulu arşivi taramaları yardımıyla irdelenmiştir. Çalışma kapsamında bu imar ve koruma faaliyetlerinin Gebze kent merkezindeki koruma alanlarına olan etki ve katkılarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla alan çalışması gerçekleştirilmiş, çalışma alanındaki kültürel miras değerlerine dair güncel sorunların tespiti için doküman mimari analizler yürütülmüş ve analiz verileri değerlendirilmiştir. Literatür-arşiv araştırmaları, gözlem-fotografik tespitler ve analiz verilerine dayanarak çalışma alanının koruma sorunları tespit edilmiş, örneklem sokak ve caddelerde silüet çalışmaları gerçekleştirilmiş ve uygun rehabilitasyon önerileri geliştirilmiştir. İlgili kentsel koruma alanlarının ve çevresinin sürdürülebilirliği konusunda öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gebze, Menzil Kasabası, Sanayi Kenti, Kültürel Miras, Koruma Sorunları.

From a Menzil Town to an Industrial City; Gebze

Abstract

¹ Bağımsız araştırmacı, Kocaeli, Türkiye

*İlgili Yazar/Corresponding author: vildanceco@gmail.com

² Gebze Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, Kocaeli, Türkiye

Gebze has been an important place throughout history due to its geographical location, being on the trade and transportation routes that connect Istanbul with Anatolia. Within the conquest of Istanbul in the 15th century Gebze became an important destination town used especially in military expeditions to the east. Gebze became an important military, economic and cultural center with the social complex, built by Vizier Çoban Mustafa Pasha in the 16th century. Because the Istanbul-Baghdad railway, which reached Gebze at the end of the 19th century, passed away from the city center, negatively affected the role of Gebze as a destination town in terms of transportation and logistic. The main transformation in the settlement began with the decentralization of the industry in Istanbul in the 1960s.

Gebze entered a process of uncontrolled - rapid urbanization and began to gain a different identity with the migration that depends on increasing industrial activities in the second half of the 20th century. The negative consequences of this situation were tried to be eliminated with development plans, but these applications remained incapable for rapidly growing settlement due to insufficient infrastructure. Unfortunately, as a result of intensive construction pressure the cultural heritage of the city has also been negatively affected.

In this study, general problems of the protected areas of Gebze city center settlement defined by the relevant T.R. Regional Boards for the Protection of Cultural and Natural Properties, named "Gebze Çoban Mustafa Paşa Complex Protection Area", "Sultan Orhan Mosque and its Surrounding Urban Protected Area" and "Transition Area" have been investigated. The development and protection activities carried out within the scope of the study area from the 1960s to the present were examined within the help of relevant literature, Municipality archives, İller Bank archives, and Regional Protection Board archives. The study aims to evaluate the impacts and contributions of these planning and conservation activities on the protected areas in Gebze city center. For this purpose, a field study was conducted, texture analyses were prepared and analysis data were evaluated to identify current problems regarding cultural heritage values in the study area. Based on literature-archive researches, observation-photographic findings and analysis data, general problems of the study area were identified, silhouette studies were carried out on sample streets and avenues and appropriate rehabilitation suggestions were developed. Suggestions are presented regarding the sustainability of relevant urban protection areas and their surroundings.

Keywords: Gebze, Menzil Town, Industrial City, Cultural Heritage, Protection Issues.

1. Giriş

Mevcut izler, yazılı ve görsel belgeler ışığında Gebze'nin tarihsel değişimi incelendiğinde; 14. yüzyılda Osmanlı hakimiyetine giren yerleşimin klasik dönemde bir menzil kasabası (Halaçoğlu, 1981, s. 123) (Şekil 1), 19. yüzyıl sonlarında inşa edilen İstanbul-Bağdat tren yoluyla birlikte bir zirai kasaba (Ünver, 1931 s. 191) ve 20. yüzyıl ortalarında başlayan İstanbul'daki sanayinin desantralizasyon süreciyle birlikte (MARKA, 2012, s. 15) bir sanayi kentine dönüştüğü anlaşılmaktadır.

Şekil 1. Osmanlı Yolları ve Menziller Haritasında Gebze (Müderrişoğlu, 1995)

Bu dönüşüm sürecinin beraberinde getirdiği nüfus artışı kaynaklı sorunlar imar faaliyetleri ile çözülmeye çalışılmıştır. 1960'larda başlayan imar faaliyetleri sırasında kültürel miras değerleri gözetilmeden gerçekleştirilen uygulamalarla günümüze (2023) değin yansımaları süren fiziki ve sosyal açılardan olumsuz pek çok duruma zemin hazırlanmıştır. Bu çalışma kapsamında sakin bir tarihi kasabadan sanayi kentine dönüşüm sürecinde, Gebze'nin ilçe merkezinde bulunan ve sınırları T.C. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulları tarafından belirlenen "Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi Koruma Alanı", "Sultan Orhan Camii ve Çevresi Kentsel Sit Alanı" ile "Etkileme Geçiş Alanı" olarak belirlenen koruma alanlarının nasıl etkilendiği araştırılmıştır.

Öncelikli olarak kentin tarihsel önemine yer verilmiş, Gebze kent merkezinde bulunan önemli tarihi kültürel miras değerleri ile 20. yüzyıl ikinci yarısından itibaren gelişen sanayileşme süreci aktarılmıştır. Bu dönüşüm sürecinin sebep olduğu plansız yapılaşma sorununun çözümüne yönelik gerçekleştirilen imar ve koruma faaliyetleri 1960'lardan günümüze (2023) ilgili literatür, Belediye arşivi, İller Bankası arşivi ve Koruma Bölge Kurulu arşivi taramaları yardımıyla irdelenmiştir. Gerçekleştirilen araştırma neticesinde, çalışma alanı bünyesinde kentsel ölçekteki koruma çalışmalarının bölgedeki imar faaliyetlerinden ancak otuz yıl sonra başladığı tespit edilmiştir. Bu durumun neden olduğu koruma sorunlarının tespiti ve kültürel miras değerlerinin mevcut durumlarının belgelenmesi amacıyla alan çalışması gerçekleştirilmiş ve doku analizleri hazırlanmıştır. İlgili analizlere dair veriler incelendiğinde bölgedeki imar faaliyetlerinin, özellikle 1974-1991 yılları arasında gerçekleştirilen uygulamaların, kültürel miras değerlerini olumsuz yönde etkilediği ve bu süreçte gerçekleştirilen koruma faaliyetlerinin yetersiz kaldığı görülmüştür. Bu durumun neden olduğu sorunlar sosyo-ekonomik kaynaklı, imar uygulamaları kaynaklı, fiziksel, ekonomik ve mülkiyet kaynaklı olarak tanımlanmıştır. Gerçekleştirilen alan çalışması sırasında Çoban Mustafa Paşa Külliyesi ve Sultan Orhan Camii gibi anıtsal yapıları çevrelemeleri nedeniyle önem arz eden, aynı zamanda kent içi trafiğinin omurgasını oluşturan örneklem cadde ve sokaklar belirlenerek silüet çalışmaları gerçekleştirilmiş, 2012 tarihli KAİP (Koruma Amaçlı İmar Planı) ve Cephe Tasarım Rehberi göz önünde bulundurularak uygun rehabilitasyon önerileri geliştirilmiştir. Son olarak, ilgili kentsel koruma alanlarının ve çevresinin sürdürülebilirliği konusunda öneriler sunulmuştur.

2. Gebze'nin Tarihsel Önemi

Gebze ve civarındaki yerleşimin geçmişinin, mevcut arkeolojik izlerden, Bizans dönemine dayandığı düşünölmektedir. Yerleşim Bizans döneminde Kalkedon olarak anılan Kadıköy'ü Nikomedyä olarak anılan bugünkü İzmit'e bağlayan güzergâh üzerinde yer alması nedeniyle önem kazanmıştır. Ancak o dönemde bölgedeki yerleşimin sınırları ve biçimi ile ilgili veriler kesinlik kazanmamıştır (Yücel-Soyhan, 1976, s. 8). Gezinlerin seyahat notlarından ve yörede Kartacalı Hannibal'ın mezarının bulunması amacıyla gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalardan yola çıkılarak ilk yerleşimin günümüzdeki

(2023) Eskihisar bölgesinde olduğu, ilçe merkezindeki yerleşimin daha sonra kurulduğu düşünülmektedir (Yücel-Soyhan, 1976, s. 8-9). 14. yüzyılda Osmanlı egemenliğine geçen Gebze'nin bu döneme kadar ki tarihi ile ilgili en önemli mekânsal bileşenler Eskihisar kalesi ile küçük sur duvarı ve bir burcu günümüze ulaşabilen Darıca kalesidir (Aydın, 2009, s. 42-46).

Osmanlı egemenliğine geçtiği 14.yüzyıl ve 15. yüzyıl boyunca daha çok savunma amaçlı kullanılan bölgede, sefere çıkan ordular konaklamışlardır. Sultan Orhan Camii ve İlyas Bey Camii gibi küçük ölçekli camilerin inşasına da aynı dönemde başlanmıştır (Aydın, 2009, s. 42-46) (Şekil 2 ve Şekil 3). Fatih Sultan Mehmet'in 15. yüzyılda yapacağı bir sefer için otağını Çayırova'da "Hünkâr Çayırı" mevkiinde kurmuş olması nedeniyle bu alanda bir de namazgâh ve çeşme yaptırılmıştır (Şekil 4).

14. yüzyılda Orhan Bey döneminde Gebze'nin kuzeyinde yaptırılan tek kubbeli ve minareli Orhan cami ile hamamı yeni Gebze'nin merkezini oluşturmuştur (Müderrişoğlu, 1995, s. 70). Bu kompleks yeni yerleşimin merkezini oluşturmanın yanında Gebze'yi ziyaret edenlere hizmet etmesi açısından da oldukça önemlidir. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin belirttiği üzere tek kubbeli Osmanlı cami tipinin ilk örneklerinden olan Sultan Orhan Cami (Ayverdi, 1956, s. 149) ve konumundan dolayı "Menzilhane Hamamı" olarak isimlendirilen hamam günümüzde (2023) ayaktaadır (Şekil 5).

Şekil 2: Sultan Orhan Cami (Çelik, 2003)

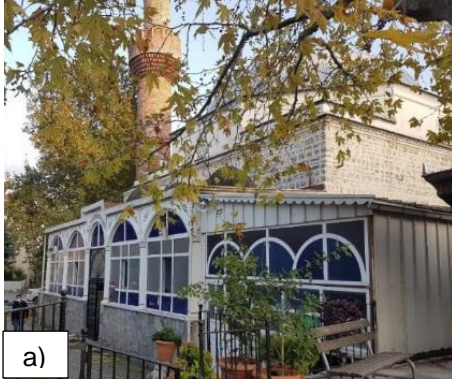

Şekil 3. İlyas Bey Cami (Çelik, 2003)

Şekil 4. Hünkâr Çayırı mevkiinde inşa edilen namazgah ve çeşme yapıları, 2017 (Pelin Şenyuva Arşivi)

a)

Şekil 5. a) Sultan Orhan Camii, 2021

b)

b) Menzilhane Hamamı, 2018 (Ceco, 2022)

16. yüzyıla gelindiğinde ise yerleşim menzil teşkilatındaki merkezlerden biri olmuştur (Halaçoğlu, 1981, s. 123). 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin artan ekonomik gücüne paralel olarak mal aktarım noktası haline gelen Gebze'nin kentsel hayatına bu yüzyılda katılan (cami, medrese, bimarhane, kütüphane, han, hamam, kervansaray, şadırvan ve türbeden oluşan) Çoban Mustafa Paşa Külliyesi kentsel gelişimin önemli yönlendiricisi olmuştur (Şekil 6).

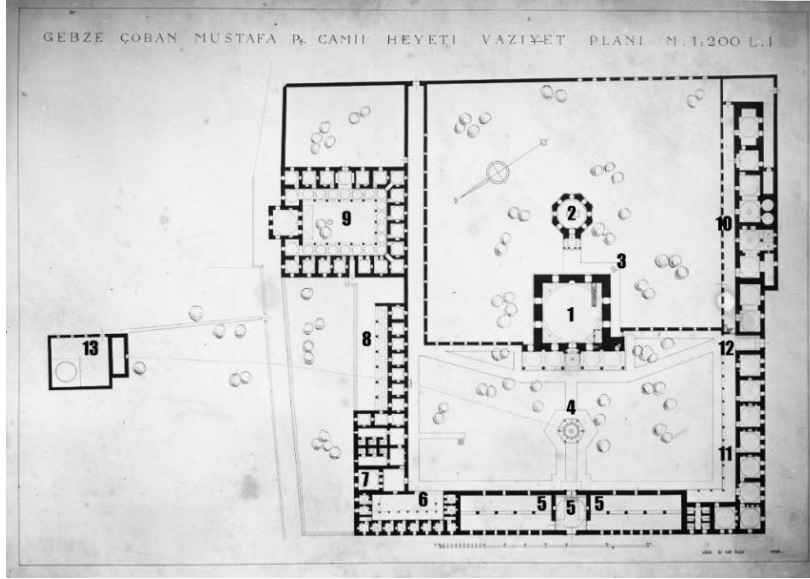
a)

b)

Şekil 6. a) 1970'lerde Çoban Mustafa Paşa Külliyesi (Yücel-Soyhan, 1976), b) 2021'de Çoban Mustafa Paşa Külliyesi (Vildan Ceco Arşivi)

Banisi Vezir Çoban Mustafa Paşa tarafından bir "menzil külliyesi" olarak dini, kültürel ve sosyal hizmetler veren yapı gruplarından oluşan Çoban Mustafa Paşa Külliyesi (Tamer, 1999/2004, s. 12), Evliya Çelebi tarafından da övgülerle anılmış ve eşsiz mimari özellikleriyle selatin camilerine benzediği belirtilmiştir (Dağlı- Karaman, 1999, s. 197). 1961-1970 yılları arasında Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nin restorasyon çalışmalarını yürüten Yüksek Mimar Cahide Tamer raporlarında yapı bünyesinde diğer külliyelerden farklı olarak yolculara ve hayvanlara yönelik barınma, dinlenme ve bakım için gerekli bölümler bulunduğunu belirtmiştir (Tamer, 1999/2004, s. 12) (Şekil 7).

Şekil 7. Çoban Mustafa Paşa Külliyesi Planı³, (Salt Araştırma, Ali Saim Ülgen Arşivi)

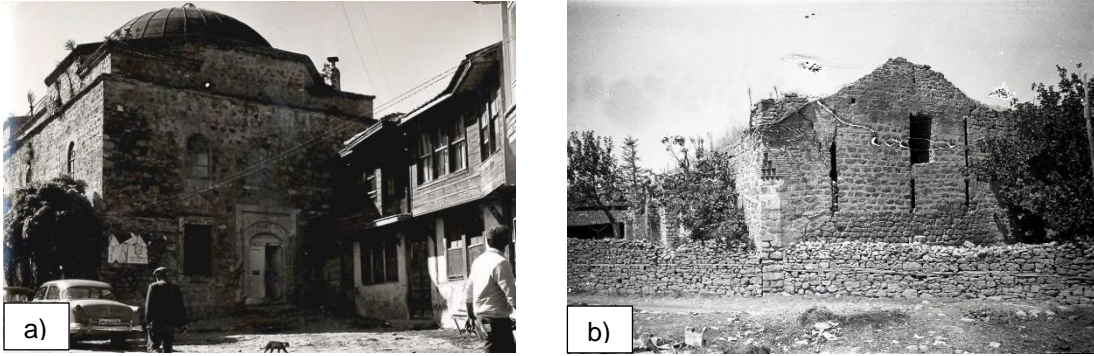
Çoban Mustafa Paşa Külliyesi yalnızca Şekil 7'de belirtilen birimlerden ibaret değildir. Bu dönemde külliye'den ziyade kasabalılar ve yolcular için inşa edildiği düşünülen Çoban Mustafa Paşa Hamamı (Çarşı Hamamı) ile Çoban Mustafa Paşa Hanı (Kervansaray) külliye'nin birimlerinden olmakla birlikte, işlevleri gereği ayrı parsellerde bulunmaktadır (Tamer, 1999/2004, s. 12) (Şekil 8 ve Şekil 9). Bu durum yapıların zamanla şahıs malı haline gelmesini kolaylaştırmış ve bu birimler külliye'den kopmuştur (Tamer, 1999/2004, s. 12).

Şekil 8. Gebze, 1946 Yılı Hava Fotoğrafı⁴ (Ceco, 2022)

³ Çoban Mustafa Paşa Külliyesi Planı; 1- Cami, 2- Türbe, 3- Güneş Saati, 4- Şadırvan, 5- Kervansaray, 6- Tekke, 7- Semahane, 8- Misafirhane, 9- Medrese, 10- İmaret, 11- Tabhane, 12- Kütüphane, 13- Su Dolabı (Tamer, 1999/2004, s. 12).

⁴ Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü arşivinden alınan hava fotoğrafı üzerine önemli akslar ve ilçe merkezindeki tarihi kimlik bileşenleri işlenmiştir.

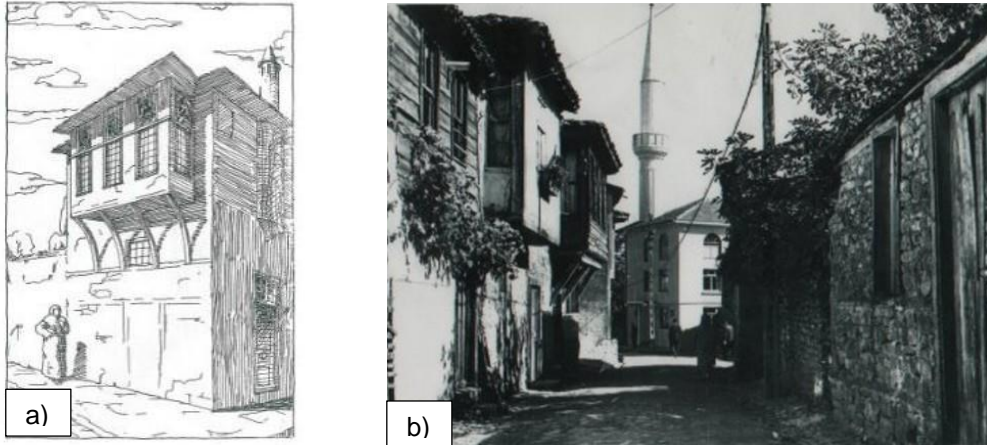

Şekil 9. a) Çoban Mustafa Paşa Hamamı (Ömer Öner Arşivi), b) 1933 Yılında Çoban Mustafa Paşa Külliyesi Hanı (Kervansaray) (Salt Araştırma, Ali Saim Ülgen Arşivi)

Gebze'nin 16. yüzyıldaki parlak döneminde, İrakeyn Seferi (1534-35) sırasında Matrakçı Nasuh tarafından çizilen bir minyatürü bulunmaktadır (Müderrişoğlu, 1995, s. 71) (Şekil 10). Bu minyatür incelendiğinde, tek minareli Sultan Orhan Camii ve Çoban Mustafa Paşa Külliyesi ile birlikte hamam ve kervansaray gibi anıtsal yapıların yanında - Evliya Çelebi'nin de tasvir ettiği (Dağlı- Karaman, 1999, s. 199) - bakımlı, bahçeli, kiremit kaplı olan iki-üç katlı eski tarz evlerin bulunduğu görülmektedir. Tarihi Gebze konutlarının Çoban Mustafa Paşa Külliyesi ile Sultan Orhan Camii arasındaki geleneksel çarşı aksında ve bu ana aksa bağlanan ara sokakların iki tarafında bitişik nizamda inşa edilmiş olduğu yazılı ve görsel arşivlerden tespit edilebilmektedir (Müderrişoğlu, 1995, s. 98) (Şekil 11).

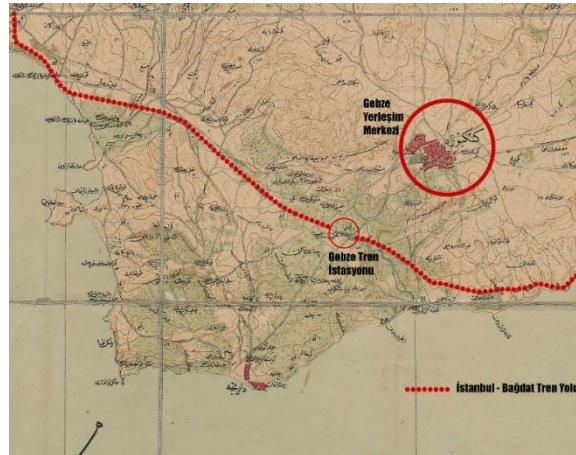

Şekil 10. Matrakçı Nasuh'un 16. yüzyıl Gebze'si ile ilgili minyatürü (Müderrişoğlu, 1995)

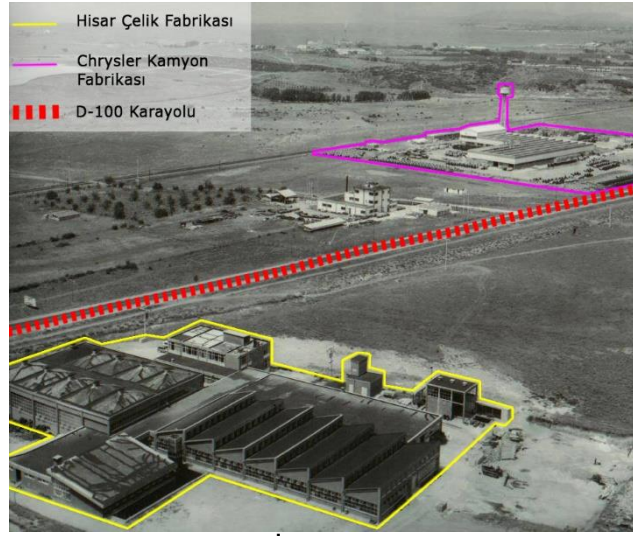
Şekil 11. a) Gebze'de 18. Yüzyıla ait bir geleneksel konut (Arseven, 1928), b) Eski Gebze Sokak Dokusu, Karşıda Karabakkal Cami (Ömer Öner Arşivi)

17. ve 18. yüzyıllarda Gebze, anıtsal yapıları ve geleneksel konutları ile bir menzil kasabası olmaya devam etmiştir. Bu dönemde köklü bir değişiklik yaşanmamış (Aydın, 2009, s. 42-46), zirai faaliyetlerin yanında bir menzil kasabası olmanın gerektirdiği mahalli sanatlarla canlılığını sürdürmüştür (Ünver, 1931, s. 125).19.yüzyıl sonlarında tamamlanan İstanbul-Bağdat tren yolunun Gebze kent merkezinden uzak bir noktadan geçmesi nedeniyle, yerleşimin ulaşım ağı ile bağlantılı olan tüccar ve yolcu ilişkisi olumsuz etkilenmiş, kentin sosyal ve iktisadi imkanları azalmıştır (Çelik, 2003 s. 102) (Şekil 12).

Şekil 12. İstanbul - Bağdat tren yolu ve Gebze yerleşim merkezinin ilişkisini gösteren 1915 tarihli Gebze Haritası (Salt Araştırma Arşiv belgesi)

20. yüzyıl başlarında zirai bir kasaba olan Gebze'nin 1960'larla başlayan Planlı Kalkınma Dönemi faaliyetleri neticesinde bir sanayi kenti olarak anılmasını sağlayan adımlar atılmaya başlanmıştır (Gebzeto, 1993, s. 160). Bu dönemde İstanbul'daki sanayinin Marmara'nın doğusuna taşınması kararlaştırılmış ve D-100 (E-5) çevresinde sanayi yapıları inşa edilmeye başlanmıştır (Şekil 13). 1960 sonrası sanayi atılımları paralelinde Cumhuriyet dönemi Gebze'sinin ilk sanayi kuruluşu olan Çayırova Cam Fabrikası 1961 yılında kurulmuştur. Çayırova Cam fabrikasını, Chrysler, Arçelik, Kimya Dermen (Henkel) gibi fabrikaların kuruluşu izlemiştir (Aydın, 2009, s. 42-46). Gebze, 1960'lardan sonra sanayinin de etkisi ile önemli oranda göç almıştır.

Şekil 13. E5 Etrafında Kurulan İlk Sanayi Yapıları, Gebze (Ceco, 2022)

1965-1970 yılları arasındaki süreçte artan sanayileşme ile Gebze'nin nüfusu yaklaşık olarak iki katına çıkmış ve kentleşme oranı %47'lere ulaşmıştır (Ceco, 2022, s. 11). Yaşanan bu hızlı değişim sonucunda Gebze'nin zirai kasaba rolünün değiştiği ve bir sanayi kentine dönüştüğü görülmektedir. Özellikle 1985 yılında kurulan organize sanayi bölgeleri (OSB) (Gebzeto, 1993, s. 168) ile bölgeye olan göç ilerleyen yıllarda artarak devam etmiş, 1997 yılına gelindiğinde kentleşme oranı %60'a yükselmiştir (Ceco, 2022, s. 11). Gebze'nin ilçe merkezine ait 1940 ve 1993 tarihli hava fotoğrafları karşılaştırıldığında, merkezdeki yerleşimin çeperinde sanayi yapıları ve kent dokusundaki değişim net bir şekilde görülmektedir (Şekil 14 ve Şekil 15). 2004 yılına gelindiğinde nüfusunun %85,6'sı göçle gelenlerden oluşan Gebze (Çelik, 2004, s. 116), Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yapılan araştırma verilerine göre, sanayi sektöründeki istihdam oranı ile 872 ilçe arasında 15. sırada yer almıştır (DPT, 2004, s. 183).

Şekil 14. Gebze, 1940 Yılı Hava Fotoğrafı⁵ (Ceco, 2022)

⁵ Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü arşivinden alınan hava fotoğrafı üzerine önemli akslar ve ilçe merkezindeki tarihi kimlik bileşenleri işlenmiştir.

Şekil 15. Gebze, 1993 Yılı Hava Fotoğrafı⁶ (Ceco, 2022)

Gebze, bu radikal dönüşüm sürecindeki göçle kontrolsüz ve hızlı bir kentleşme sürecine girmiş, bu durumun yol açtığı sorunlar imar faaliyetleri ile çözülmeye çalışılmıştır.

3. Gebze Merkezi'nde 20. yüzyıl ve Sonrasında Gerçekleştirilen İmar ve Koruma Faaliyetleri

Gebze'de planlı yapılaşmaya dair ilk uygulamalar 1935-1938 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. 1935 yılında Romanya ve Kırım'dan gelen Tatar göçmenler için tek katlı ve bahçeli evlerin bulunduğu gridal planlı bir mahalle (Osman Yılmaz Mahallesi) oluşturulmuştur (Ukuşlu,2004, s. 65) (Şekil 16). 1950-1960 yılları arasında Balkanlardan gelen göçmenler için de Osman Yılmaz mahallesi benzeri bir uygulama gerçekleştirilmiş, iki katlı evler yapılarak göçmenler günümüzde Güzeller Mahallesi olarak adlandırılan alana yerleştirilmiştir (Ertin, 1988, s. 33). 1935-1960 yılları arasında gerçekleştirilen bu uygulamalar kentleşme oranının %20'lerde (Tüik, 2021) olması ve ilçe merkezindeki nüfus yoğunluğunun az olmasının etkisiyle kontrol altında gerçekleştirilmiştir.

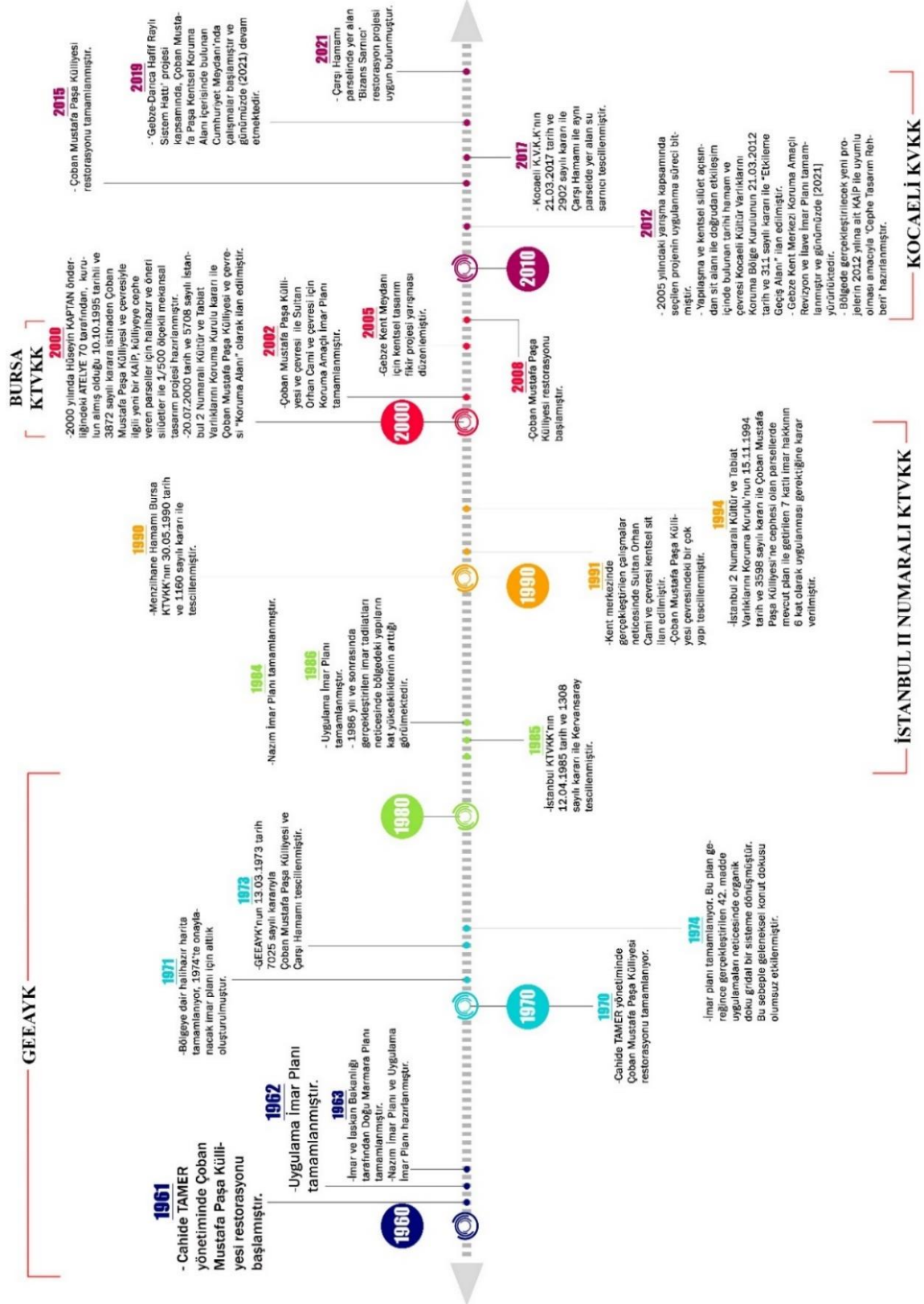

Şekil 16. Osman Yılmaz (Tatar) Mahallesi Sınırları, 1962 Tarihli Hava Fotoğrafı⁷ (Ceco, 2022)

Gebze Merkezinde 1960 yılından günümüze planlama dahilinde gerçekleştirilen imar ve koruma faaliyetleri Şekil 17'de grafik olarak sunulmuştur (Ceco, 2022, s. 141).

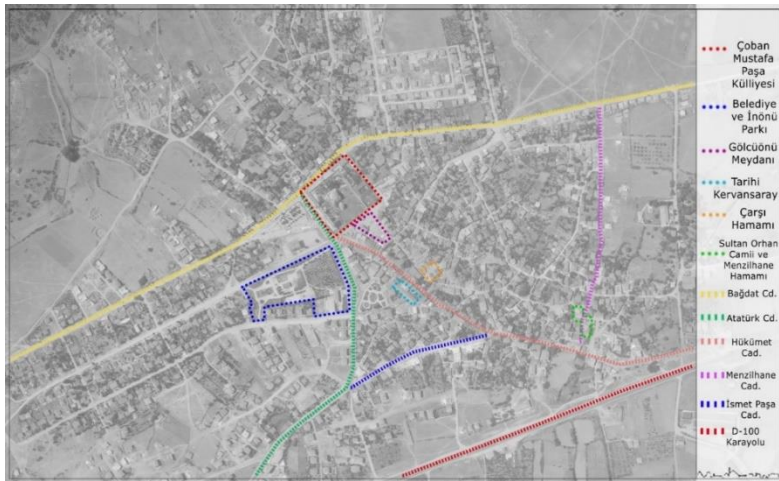
⁶ Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü arşivinden alınan hava fotoğrafı üzerine önemli akslar ve ilçe merkezindeki tarihi kimlik bileşenleri işlenmiştir.

⁷ Gebze Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü arşivinden alınan hava fotoğrafı üzerine 1935-1938 yılları arasında oluşturulan Osman Yılmaz Mahallesi işlenmiştir.

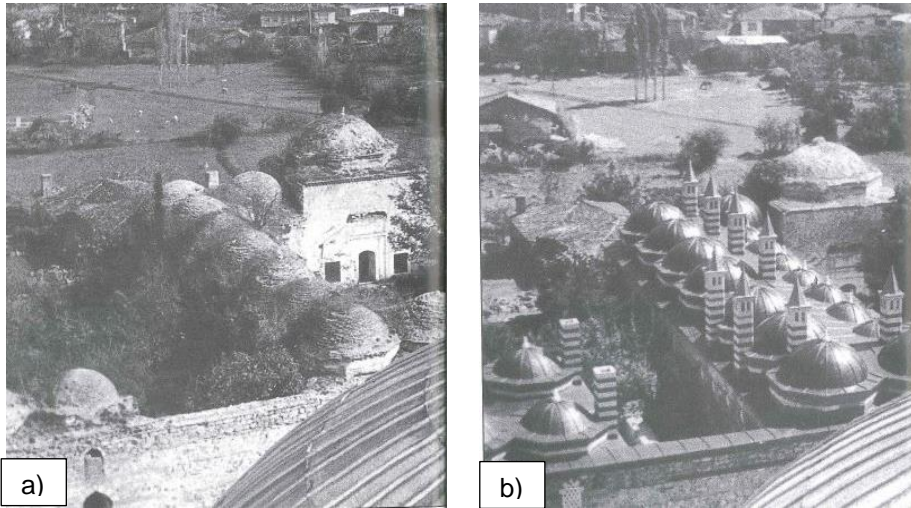

Şekil 17.Gebze merkezinde 1960 yılından günümüze gerçekleştirilen imar ve koruma faaliyetleri (Ceco, 2022).

İller Bankası arşivlerinde gerçekleştirilen araştırmalarda, bölgeye ait ilk imar planının 1962 yılına ait olduğu görülmüştür. 1962 tarihli Uygulama İmar Planı ve 1963 tarihli Nazım İmar Planı ile Uygulama İmar Planı kapsamında alınan kararlar 1963-73 yılları arasında uygulamaya koyulmuştur. 1970 yılına ait hava fotoğrafı incelendiğinde imar planları kapsamında belirlenen yolların birçoğunun açıldığı, tadil edilecek aksların genişletildiği ve yeni ikamet sahası olarak belirlenen alanlarda yapılaşmanın başladığı görülmektedir (Şekil 18). 1960'larda bu imar faaliyetlerinin yanında Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nin korunmasına yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. 1961-1970 yılları arasında tek yapı ölçeğinde sürdürülen bu çalışmalar Yüksek Mimar Cahide Tamer tarafından yürütülmüştür (Tamer, 1999/2004, s. 31) (Şekil 19).

Şekil 18. Gebze, 1970 Yılı Hava Fotoğrafı⁸ (Ceco, 2022)

Şekil 19 a) 1963 Yılında Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, b) 1964 Yılında Çoban Mustafa Paşa Külliyesi (Tamer, 1999/2004)

1970'lere gelindiğinde göç nedeniyle oluşan barınma sorunu ve beraberinde getirdiği plansız yapılaşmanın önüne geçmek amacıyla yerel yönetimler tarafından gerçekleştirilen imar faaliyetleri hız kazanmıştır. 1971 yılında Gebze'ye dair bir halihazır harita hazırlanmış, bunu 1974 tarihli imar planı izlemiştir. 1976 tarihli hava fotoğrafı incelendiğinde 1974 tarihli plan kararlarında bulunan yol açma ve genişletme

⁸ Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü arşivinden alınan hava fotoğrafı üzerine önemli akslar ve ilçe merkezindeki tarihi kimlik bileşenleri işlenmiştir.

çalışmalarının henüz yapılmadığı, buna karşın 1970 yılına nazaran yapı yoğunluğunun arttığı ve bölgedeki tarım alanlarının yapılaşmaya açıldığı görülmektedir (Şekil 20).

1980 yılına gelindiğinde Gebze'nin nüfus artış hızının önceki döneme oranla %64,8 arttığı ve kentleşme oranının ise %50,51 (Tüik, 2021) olduğu görülmektedir. Bu dönemde Doğu illeri başta olmak üzere birçok bölgeden göç alan Gebze'nin sosyo-ekonomik yönden değişime uğradığı ve bölgedeki konut ihtiyacının arttığı görülmektedir (Ceco, 2022, s. 80). Bu dönemde sorunları çözmek amacıyla 1984 yılında Nazım İmar Planı ve 1986 Uygulama İmar Planı hazırlanmıştır (Şekil 21). Hazırlanan bu planlarla bölgede 5-6 ve 7 katlı yapılaşmaya izin verildiği, yeni yollar için güzergâhlar belirlendiği ve Atatürk Caddesi gibi önemli arterlerde de yol genişletme kararları alındığı görülmektedir (Şekil 21). Bunlara ek olarak 1986 tarihli imar planı ile tarihi kervansarayın, İstanbul KTVKK'nın⁹ 12.04.1985 tarih ve 1908 sayılı kararı ile tescillenmesine rağmen, beden duvarlarına bitişik 4 kat yapılaşmaya izin verildiği de tespit edilmiştir (Şekil 21).

Şekil 20. Gebze, 1976 Yılı Hava Fotoğrafı¹⁰ (Ceco, 2022)

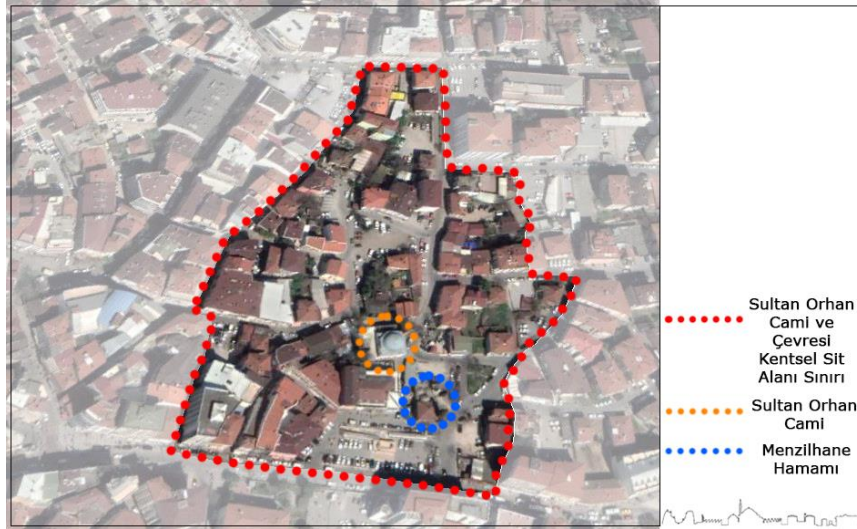
Şekil 21. 1986 İmar Planı¹¹ (Ceco, 2022)

⁹ Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü arşivinden alınan hava fotoğrafı üzerine önemli akslar ve ilçe merkezindeki tarihi kimlik bileşenleri işlenmiştir.

¹⁰ Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü arşivinden alınan hava fotoğrafı üzerine önemli akslar ve ilçe merkezindeki tarihi kimlik bileşenleri işlenmiştir.

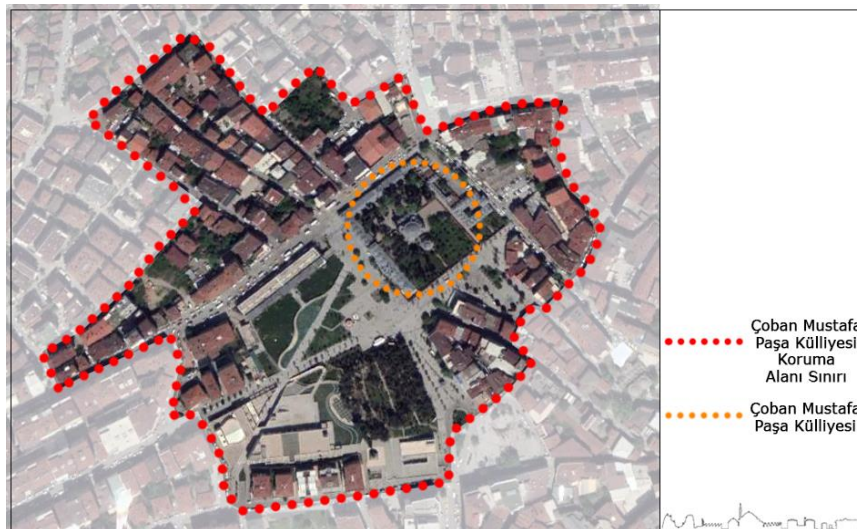
¹¹ KTVKK: Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu

1990-2000 yılları arasında gerçekleştirilen bu imar faaliyetlerinin yanında Gebze sınırları içerisinde korumaya dair somut adımların atıldığı bir süreç başlamıştır. 1991 yılında Sultan Orhan Camii ve çevresi ‘‘Kentsel Sit Alanı’’ ilan edilmiş (Şekil 24), böylece tek yapı ölçeğinden tarihi kent dokusunun bütünlüğünü gözetilen müdahaleler amaçlanmıştır. İstanbul II Numaralı KTVKK’nın 15.11.1994 tarih ve 3599 tarihli kararı ile Sultan Orhan Camii ve Çevresi Kentsel Sit Alanı için bir KAİP (Koruma Amaçlı İmar Planı) hazırlanması kararlaştırılmıştır. Bu kararı takiben İstanbul II Numaralı KTVKK tarafından 10.10.1995 tarih ve 3872 sayılı kararı ile Çoban Mustafa Paşa Külliyesi ve çevresi için Koruma Amaçlı İmar Planı külliye cephe veren parseller için halihazır ve öneri silüetler ile 1/500 ölçekli mekânsal tasarım projesi hazırlanması istenmiştir.

Şekil 24. Sultan Orhan Camii ve Çevresi Kentsel Sit Alanı Sınırları (Kocaeli KVKK Arşivi)

2000 yılında Atelye70 tarafından, ilgili kurulun almış olduğu 10.10.1995 tarih ve 3872 sayılı kararına istinaden Çoban Mustafa Paşa Külliyesi ve çevresine yönelik Koruma Amaçlı İmar Planı, külliye cephe veren parseller için halihazır ve öneri silüetler ile 1/500 ölçekli mekânsal tasarım projesi hazırlanmış (Atelye70, 2000), bu çalışmaları takiben İstanbul II Numaralı KTVKK’nın 20.07.2000 tarih ve 5728 sayılı kararı ile Çoban Mustafa Paşa Külliyesi ve çevresi ‘‘Koruma Alanı’’ ilan edilmiştir (Şekil 25).

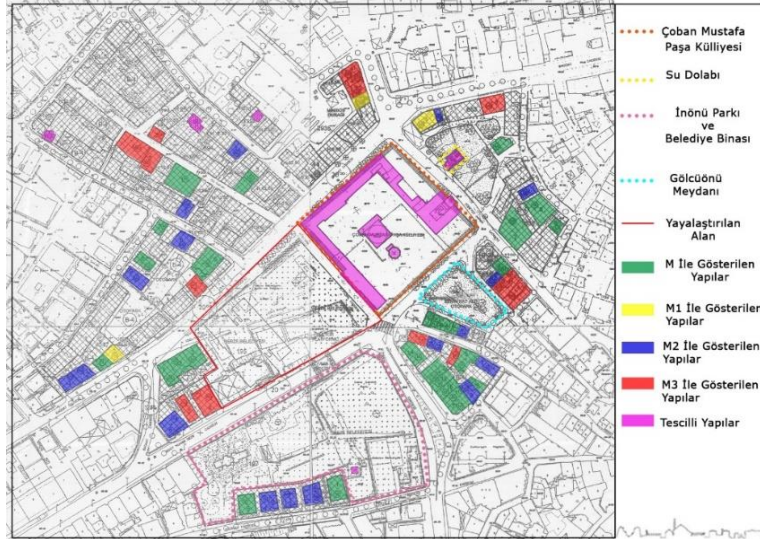
Şekil 25. Çoban Mustafa Paşa Külliyesi Koruma Alanı Sınırları (Kocaeli KVKK Arşivi)

Korumaya dair olumlu denebilecek gelişmelerin yaşandığı bu dönemde 2001 yılına ait hava fotoğrafına bakıldığında, yerleşimin çeperindeki sanayi yapılarının ve bölgedeki yapı yoğunluğunun daha da arttığı, tarihi kent dokusunun bozulduğu açıkça görülmektedir (Şekil 26). Ayrıca bölgedeki yeşil alanların ve kamusal mekanların yetersiz kaldığı, bunlara ek olarak 1990'larda Zübeyde Hanım Caddesi'nin açılması ve Hükümet Caddesi'nin "Eski Çarşı" olarak bilinen bölümünün yayalaştırılması sonrasında Çarşı Hamamı'na bitişik yapıların da yıkıldığı görülmektedir (Şekil 26).

Şekil 26. Gebze, 2001 Yılı Hava Fotoğrafı¹³ (Ceco, 2022)

Bölgede gerçekleşen bu yapılaşmanın yanında ilçe merkezinde yer alan kentsel koruma alanlarında korumaya yönelik çalışmalar sonraki yıllarda da devam etmiş ve 2002 yılında Çoban Mustafa Paşa Külliyesi Koruma Alanı ile Sultan Orhan Camii ve Çevresi Kentsel Sit Alanı için hazırlanan Koruma Amaçlı İmar Planı (KAİP) onaylanmıştır (Şekil 27 ve Şekil 28).

Şekil 27. 2002 Yılı Çoban Mustafa Paşa Külliyesi ve Çevresi Koruma Amaçlı İmar Planı¹⁴ (Ceco, 2022)

¹³ Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü arşivinden alınan hava fotoğrafı üzerine önemli akslar ve ilçe merkezindeki tarihi kimlik bileşenleri işlenmiştir.

¹⁴ Gebze Belediyesi arşivinden alınan Koruma Amaçlı İmar Planları (KAİP) anlaşılır olması için renklendirilmiştir.

Şekil 28. 2002 Yılı Sultan Orhan Camii ve Çevresi Koruma Amaçlı İmar Planı (Ceco, 2022)

Hazırlanan bu koruma planının uygulama etkinliği incelendiğinde, koruma alanları içerisinde yüksek katlı yeni yapılaşmanın önüne geçildiği ancak Çoban Mustafa Paşa Külliyesi karşısında yer alan tarihi su dolabı için öngörülen düzenlemelerin gerçekleştirilmediği ve Sultan Orhan Camii ve çevresi için alınan yayalaştırma kararının uygulanmamış olduğu görülmektedir. Bunlara ek olarak koruma alanları içerisinde bulunan tescilli sivil yapıların korunamaması nedeniyle birçoğunun zaman içerisinde yıkıldığı görülmektedir.

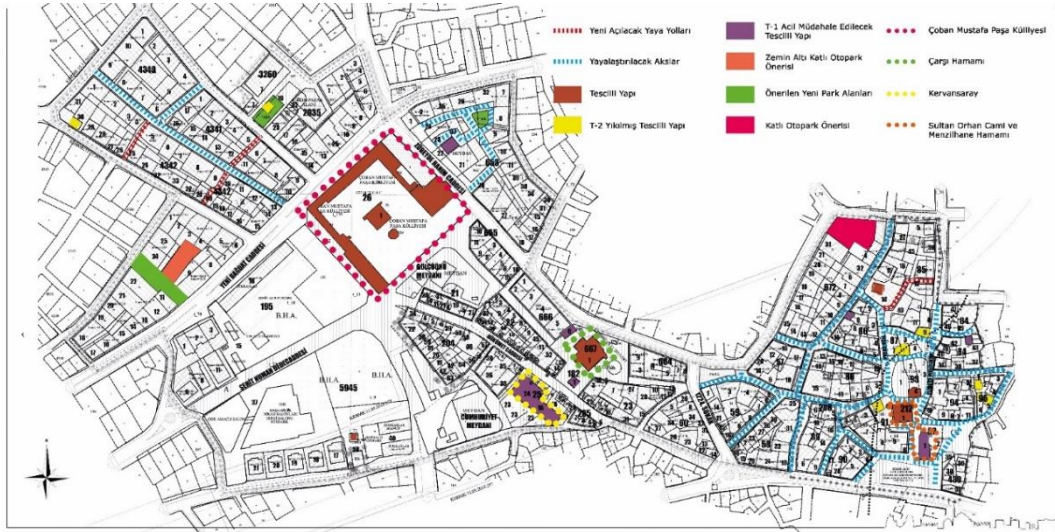
2005 yılında bölgedeki sosyo-kültürel işlevi ve rekreatif düzenlemeleri arttırmak amacıyla "Gebze Kent Meydanı Tasarım Fikir Projesi Yarışması" düzenlenmiş ve seçilen projenin uygulamasının 2012 yılında bitirilmesiyle ilçe merkezinde korumaya dair olumlu adımlar atılmıştır. İlçe merkezindeki koruma alanlarında yapılan incelemeler neticesinde Çarşı Hamamı ve çevresi Kocaeli KVKK'nın 21.03.2012 tarih ve 311 sayılı kararı ile Etkileme Geçiş Alanı ilan edilmiştir (Şekil 29).

Şekil 29. Etkileme Geçiş Alanı Sınırları (Kocaeli KVKK Arşivi)

Bu gelişmeyi takiben aynı yıl Sultan Orhan Camii ve Çevresi Kentsel Sit Alanı, Çoban Mustafa Paşa Külliyesi Koruma Alanı ile Etkileme Geçiş Bölgeleri için "Gebze Kent Merkezi Koruma Amaçlı Revizyon ve İlave İmar Planı" hazırlanmıştır. 2012 yılında

hazırlanmış olan plan revizyonlar geçirmiş haliyle günümüzde (2023) yürürlüktedir (Şekil 30).

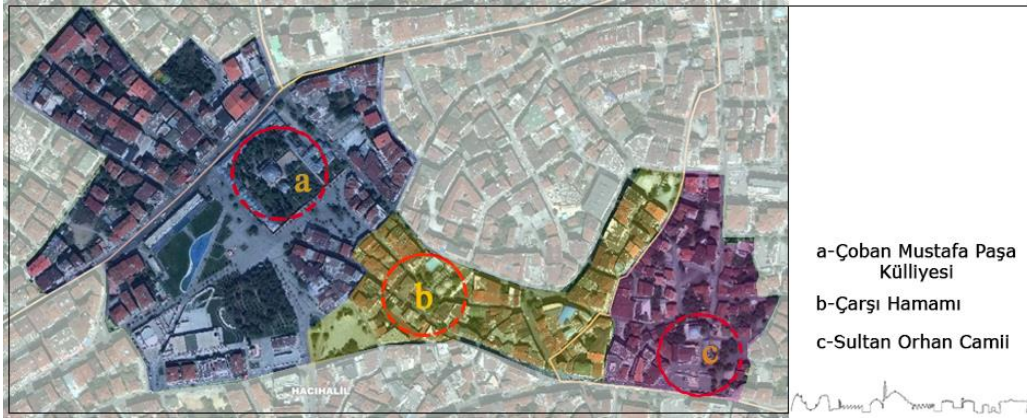
Şekil 30. 2012 Yılı Gebze Kent Merkezi Koruma Amaçlı Revizyon ve İlave İmar Planı, Ölçeksiz (Ceco, 2022)

Bu uygulamalara ek olarak aynı yıl ilçe merkezindeki koruma alanlarına yönelik "Cephe Tasarım Rehberi" hazırlanmıştır (YD Mimarlık, 2012, s. 5). 2012 yılı ve sonrasında koruma alanı sınırları içerisindeki yeni yapılar Cephe Tasarım Rehberi kriterlerine uyacak şekilde projelendirilmiştir.

Gebze merkezinde 20. yüzyılda gerçekleştirilen imar ve koruma faaliyetlerinin daha çok 1960'lı yıllarla başlayan sanayileşme faaliyetlerinin olumsuz etkilerini önlemeye yönelik olduğu anlaşılmaktadır. 1935-1960 yılları arasında yapılaşmaya dair ilk uygulamalar daha kontrollü ilerlerken 1965 yılı sonrasında göç nedeniyle hızla artan nüfusun ihtiyaçlarının karşılanması amaçlandığı, buna bağlı olarak özellikle 1974-1991 yılları arasında bölgedeki kültürel miras değerlerinin zarar görmesine neden olan olumsuz uygulamaların gerçekleştirildiği mevcut izler, kurumsal belgeler ve hava fotoğraflarından anlaşılmaktadır. Kentsel ölçekte, tarihi çevreyi korumaya yönelik çalışmalar 1991 yılında başlamış, ancak kültürel miras alanlarına verilen hasarı önleyecek düzeye ulaşamamıştır. Çalışma alanı bünyesindeki bu hasarın boyutlarının tespiti, kültürel miras değerlerinin durumuna dair somut veriler elde etmek amacıyla alan çalışması gerçekleştirilmiş ve doküman mimari analizler gerçekleştirilmiştir.

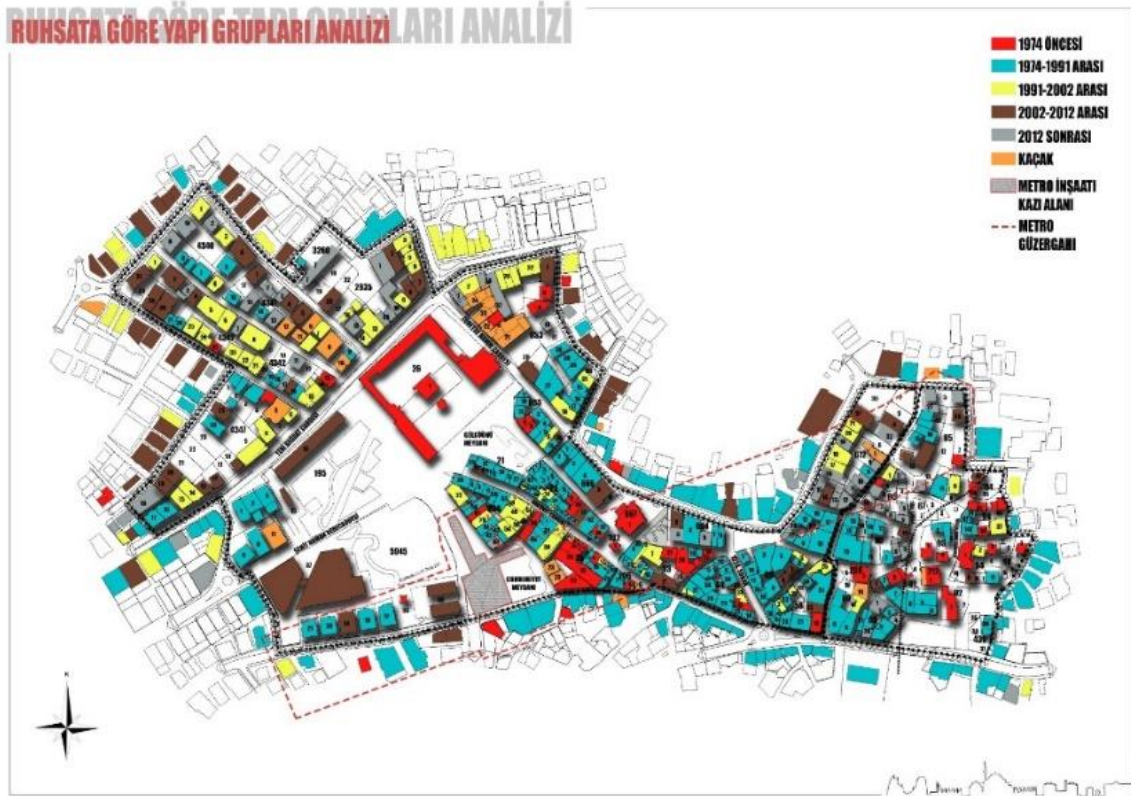
3.1. Tarihi Yerleşim Dokularında Mimari Analizler

Çalışma kapsamında Gebze ilçe merkezindeki koruma alanlarında, 42 yapı adası ve 453 parsel bünyesinde doku analizleri yürütülmüştür (Şekil 31). Alana dair; doluluk-boşluk, yol-yapı-yeşil alan, tarihi dönem, tarihi değerlik, mevcut kullanım, özgün kullanım, yapı sağlamlık, korunmuşluk durumu, mülkiyet durumu, kat adedi ve ruhsata göre yapı grupları analiz paftaları oluşturulmuştur.

Şekil 31. Çalışma alanı sınırları

Doku analizlerine dair veriler incelendiğinde, yapı yoğunluğunun imar faaliyetlerine paralel olarak %38 oranında 1974-1991 yılları arasında arttığı tespit edilmiştir (Şekil 32). Bu yapı yoğunluğunun ilerleyen yıllarda kontrolsüz bir şekilde ve hızla artması nedeniyle bölgedeki yeşil alanların da yapılaşmaya açıldığı yine imar planlarında görülmektedir. Bu durum çalışma alanının %89,6'sının yapılarla dolu olmasına sebebiyet vermiştir. Bu sebeple yol-yapı-yeşil alan paftasından da görüleceği üzere yeşil alan ve kamusal mekanlar oldukça yetersizdir (Şekil 33).

Şekil 32. Ruhsata Göre Yapı Grupları Analizi, 2022

Şekil 33. Yol- Yapı Yeşil Alan Analizi, 2022

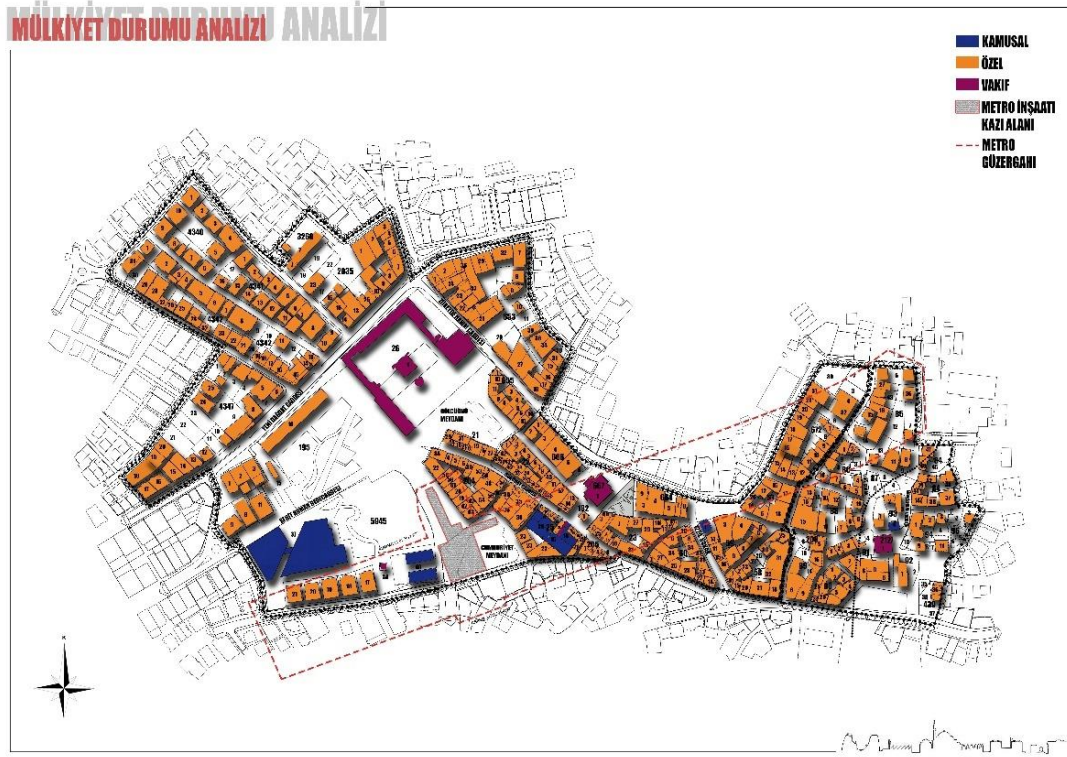
Alanda gerçekleştirilen kat adedi ve ruhsata göre yapı grupları analizleri karşılaştırıldığında bölgedeki 5-6-7 katlı yapılaşmanın da imar faaliyetlerine paralel olarak 1974-1991 yılları arasında başladığı görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Ruhsat Tarihi 1974-1991 Yılları Arası Olan Yapılar ve Kat Adetleri

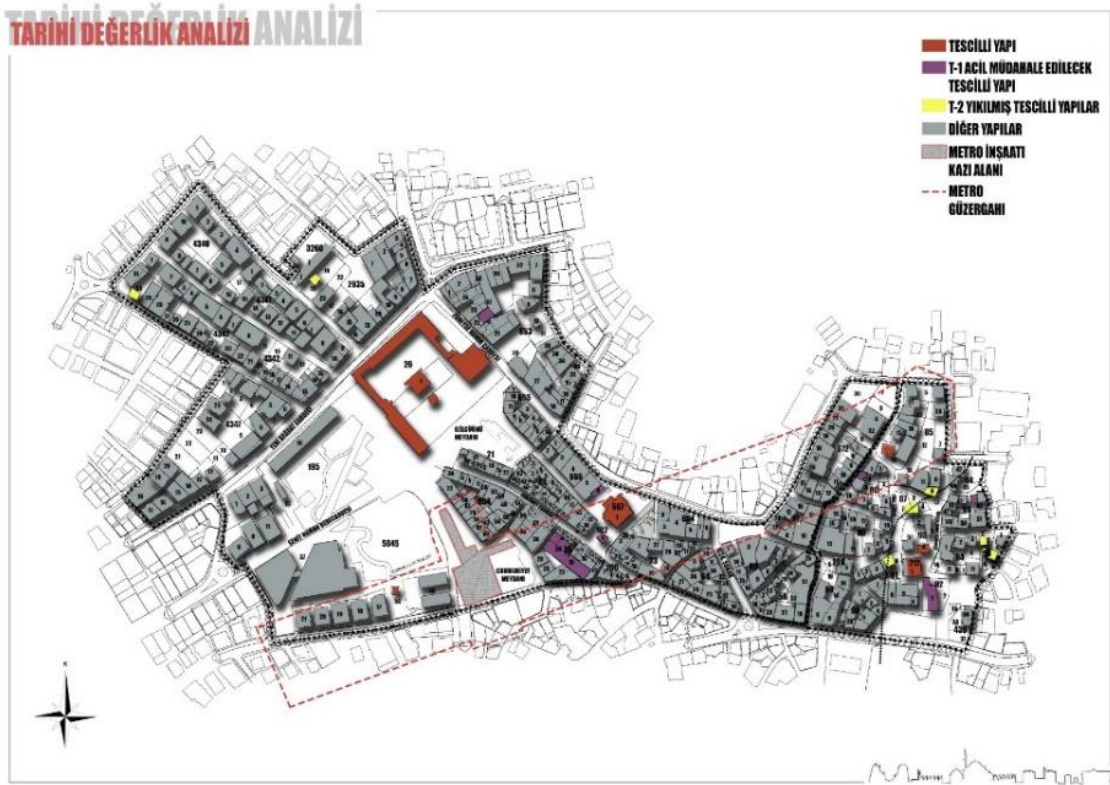
RUHSAT TARİHİ 1974-1991 YILLARI ARASINDA OLAN YAPILAR							
	1 KATLI YAPILAR	2 KATLI YAPILAR	3 KATLI YAPILAR	4 KATLI YAPILAR	5 KATLI YAPILAR	6 KATLI YAPILAR	7 KATLI YAPILAR
■ ADET	8	30	40	58	29	4	3
YÜZDE	4,7	17,4	23,3	33,7	16,9	2,3	1,7

Yapılan tarihi değerlik analiz paftası incelendiğinde, bölgede korumaya dair somut adımların atılmaya başlandığı 1990'lar öncesinde gerçekleştirilen imar faaliyetleri nedeniyle somut kültürel miras değerlerinin olumsuz etkilendiği görülmektedir. 1990'lar ile başlayan tescil kararlarına, koruma alanı ilanlarına ve hazırlanan KAİP'lere rağmen alandaki tescilli yapıların %1,3'lük bir dilimi oluşturduğu tespit edilmiştir.

Ekonomik ve mülkiyet kaynaklı sorunlar nedeniyle yıkılan 9 adet ve acil müdahale edilmesi gereken 8 adet tescilli tarihi yapıya yönelik herhangi bir rekonstrüksiyon ya da restorasyon çalışması bulunmamaktadır (Şekil 34 ve Şekil 35). Bu durumun bir sonucu olarak yıkılan tescilli yapılara ait parseller otopark olarak kullanılmaktadır (Şekil 36).

Şekil 34. Mülkiyet Durumu Analizi, 2022

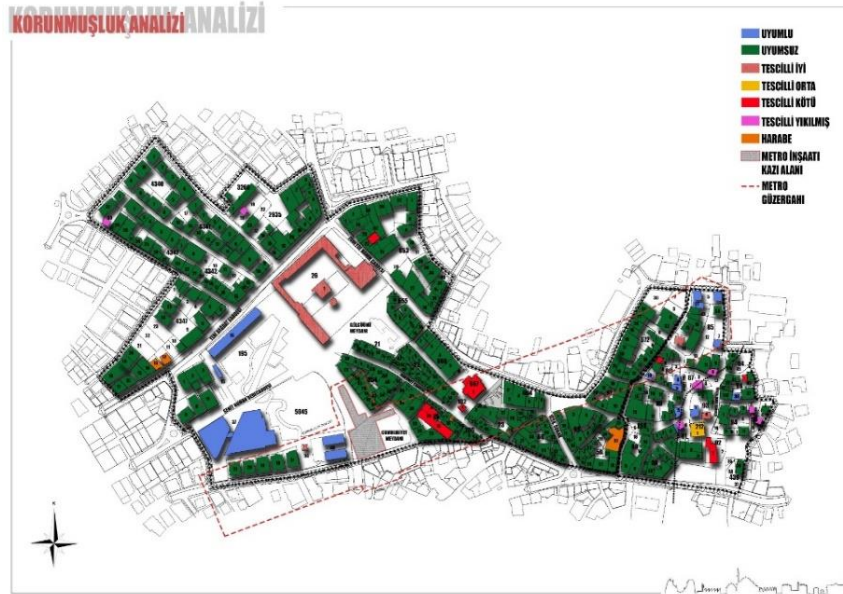

Şekil 35. Tarihi Değerlik Analizi, 2022

Şekil 36. Sultan Orhan Camii ve Çevresi Kentsel Sit Alanı 87 Nolu Yapı Adası, 2023 (Vildan Ceco Arşivi)

Bu duruma ek olarak çalışma alanı içerisinde strüktürel açıdan iyi olan ancak tarihi dokuyla uyumsuz olan yapıların da sayıca çok olduğu tespit edilmiştir. Korunmuşluk durumu analizi incelendiğinde uyumsuz yapıların %82,6, uyumlu yapıların ise %3,1'lik bir dilimi oluşturduğu görülmektedir (Şekil 37).

Şekil 37. Korunmuşluk Durumu Analizi, 2022

Alanın mevcut kullanım analiz paftası incelendiğinde ise ticaret ve konut + ticaret işlevli yapıların çoğunluğu oluşturduğu, sosyal ve kültürel işlevlere sahip yapı oranının %0,4 olduğu tespit edilmiştir (Şekil 38). Gebze ilçe merkezinde iyi durumdaki tescilli yapıların 453 parsel içinde yalnızca %0,9 oranında olması ve sosyal - kültürel işlevli yapıların %0,4'lük bir dilimi oluşturması bölgenin tarih içinde oluşan sosyo-kültürel anlamdaki önemini yeterli düzeyde yansıtamadığını somut olarak göstermektedir.

Şekil 38. Mevcut Kullanım Analizi, 2022

3.2. Dokuda Yürütülen Mimari Analizler Üzerinden Genel Bir Değerlendirme

Çalışma alanına dair araştırmalar sonucunda, 1960'lerden günümüze (2023) kadar gerçekleştirilen imar uygulamaları nedeniyle mevcut tarihi dokunun kademeli olarak ciddi oranda hasar gördüğü tespit edilmiştir. Bölgedeki sanayileşmeye paralel olarak, özellikle 1965 yılı sonrasında, göçle gelen nüfusun artmasıyla ortaya çıkan yapılanma baskısı kontrol edilemez düzeye ulaşmış ve bunun sonucunda kültürel miras değerleri gözetilmeksizin uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Kentin yaşadığı bu kaotik dönüşüm süreci çalışma kapsamında incelenen hava fotoğraflarından açıkça okunmaktadır. Bu süreçte kent çeperindeki sanayi yapılarının ve çalışma alanı sınırları içerisinde yapı yoğunluğunun arttığı, bir dönem yerleşmenin merkezini oluşturan anıtsal yapıların kentten izole hale geldiği görülmüştür. Bu durum kent ölçeğinde koruma çalışmalarının imar faaliyetlerinden yaklaşık otuz yıl sonra başlamış olmasının sonuçlarındandır.

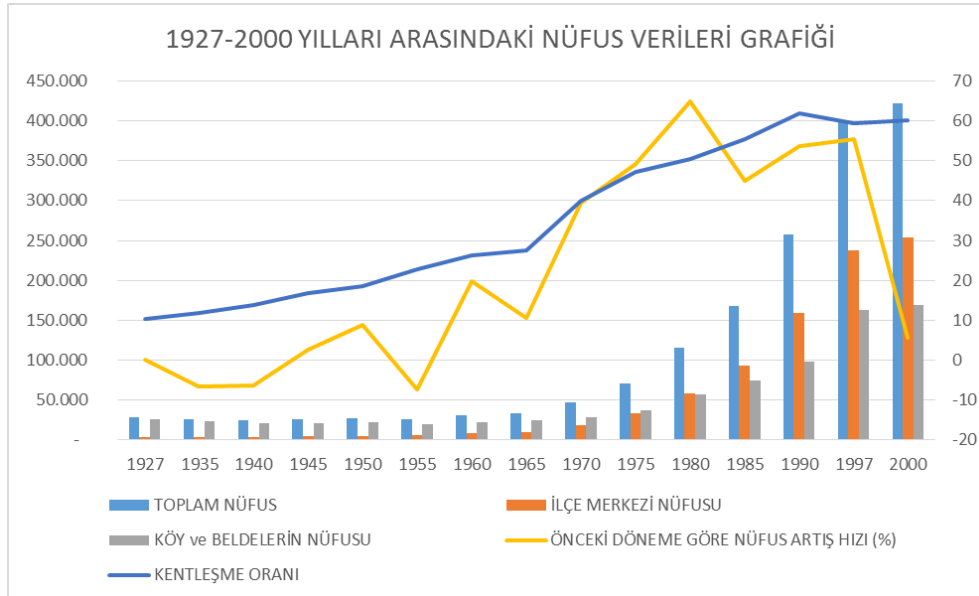
Gebze bünyesinde tarihi çevreyi korumaya yönelik ilk çalışmalar, "sit kavramının" getirildiği 1973 tarih ve 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu'ndan on sekiz yıl sonra, 1991 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte çalışma alanındaki anıtsal yapıların bölgedeki kentsel yoğunluğu kaldırmayacak bir düzeye geldiği gerçekleştirilen doku analizlerinden anlaşılmaktadır. Bölgede gerçekleştirilen imar uygulamaları sürecinde koruma- kullanma dengesinin gözetilmemesi, Çoban Mustafa Paşa Külliyesi başta olmak üzere, anıtsal yapılar çevresinde ticaret işlevli yüksek katlı yapıların ve trafik yoğunluğunun artmasına neden olmuştur. Alana dair hazırlanan doku analizleri incelendiğinde bir dönüşüm planına ihtiyaç olduğu görülmektedir. Çalışma alanı içindeki kültürel miras değerlerinin daha fazla zarar görmemesi için dönüşüm planının kentsel ölçekte ele alınması; alandaki araç trafiğini arttıran işlevlerin desantralizasyonun sağlanması, ihtiyaç duyulan rekreasyon alanlarına dair düzenlemeler ve ada bazlı dönüşümler gerçekleştirilmesi oldukça elzem ve deprem riski taşıyan doku için en doğru tercihtir.

Bu nedenle çalışma kapsamında bu dönüşüm planına engel teşkil edecek sorunlar tespit edilerek, kentsel ölçekte korumanın sağlanmasına yardımcı olacak öneriler getirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla 2012 tarihli KAİP ve Cephe Tasarım Rehberi göz önünde bulundurularak, kültürel miras değerlerinin çevreleriyle birlikte ele alındığı öneri vaziyet planları ve silüet çalışmaları yapılması kararlaştırılmıştır.

4. Gebze Merkezindeki Koruma Sorunları ve İyileştirilmesi İçin Öneriler 4.1. Gebze Merkezindeki Koruma Sorunları

Gebze ilçe merkezindeki koruma alanlarında gerçekleştirilen çalışmalar neticesinde bölgedeki koruma sorunları; sosyo- ekonomik kaynaklı, imar uygulamaları kaynaklı, fiziksel, ekonomik ve mülkiyet kaynaklı olarak sınıflandırılmıştır.

Gebze genelindeki sosyo-ekonomik sorunların temelini 1960'larda yetkili mercilerce bölgeye dair alınan kararlar teşkil etmektedir. 1960'ların başında İstanbul'daki sanayinin Gebze- Derince- İzmit Adapazarı aksına kaydırılması kararının (MARKA, 2012, s. 15) etkileri 1927- 2000 yılları arasındaki nüfus hareketlerinden açıkça tespit edilebilmektedir (Şekil 39). 1965-1975 yılları arasında nüfusun yaklaşık iki katına çıkması ile başlayan süreç sonraki yıllarda katlanarak artmıştır. Bölgedeki sanayileşme hareketlerinin hız kazanması ile birlikte 1960 yılında %26,34 olan kentleşme oranının 2000 yılında %60,08 olduğu tespit edilmiştir. Bu duruma ek olarak 1873- 1960 yılları arasında bir zirai kasaba olan yerleşimde, yaşanan dönüşüm nedeniyle tarım kısmen terk edilmiş ve 2000 yılında nüfusun %43,66'sının imalat sanayi, %43,92'sinin hizmet sektöründe çalıştığı tespit edilmiştir (Çelik, 2004, s. 57). 1960 - 2000 yılları arasında bölgedeki zirai faaliyetlerin azalmasıyla yerli halk göç ederken (Ertin, 1988, s. 10), Gebze'nin 2004 yılındaki nüfusunun %85,6'sını diğer illerden gelenlerin oluşturduğu görülmektedir (Çelik, 2004, s. 116). Bu veriler Gebze'nin yıllar içerisinde sosyo- ekonomik yönden değişime uğradığını göstermektedir. Bu durum Gebze'ye ait somut ve somut olmayan kültürel miras değerlerine yabancı, geleneksel ilişkileri göçle geldiği akrabaları ile sınırlı tutma eğiliminde olan (Çelik, 2004, s. 153) bireylerin çoğunluğu oluşturmasına ve kente dair aidiyet yoksunluğuna sebep olmuştur. Bunun sonucu olarak koruma anlayışının, sahip olunan değerleri tahrip etmeden gelecek kuşaklara aktarmaya yönelik istek ve bilincin yeterli düzeye ulaşamadığı görülmektedir.

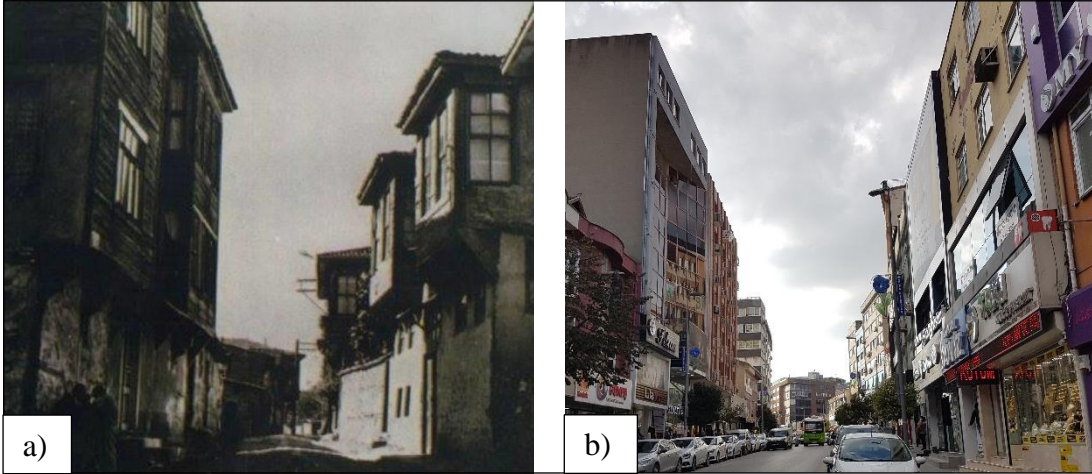
Şekil 39. 1927-2000 Yılları Arasında Gebze'ye Ait Nüfus Verileri Grafiği¹⁵ (Ceco, 2022)
Çalışma alanı kapsamında gerçekleştirilen 1960 yılı sonrasındaki planlama ve imar uygulamaları kaynaklı sorunlar incelendiğinde, bölgedeki konut ihtiyacını karşılamak amacıyla tarım arazilerinin ve yeşil alanların yapılaşmaya açılması kararıyla bölgenin

¹⁵ TÜİK verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

profilinin değiştiği görülmektedir. Bu karara ek olarak mevcut yolların genişletilmesine ve yeni yolların açılmasına yönelik uygulamalar sonucunda kent merkezindeki birçok somut kültürel miras değeri yıkılmıştır (Şekil 40 ve Şekil 41). Alan çalışması sırasında Gebze'nin yerlileriyle yapılan görüşmelerde, 1974- 1991 yılları arasındaki imar uygulamaları kapsamında bölgede 5-6-7 katlı yapılaşmaya izin verilmesiyle bölgedeki birçok 1-2 katlı nitelikli ahşap yapının da yakılarak ranta kurban edildiği belirtilmiştir.

Şekil 40. 1970 Yılı Hava Fotoğrafı¹⁶, İsmet Paşa Caddesi Genişletme Çalışması Sırasında Yıkılan Yapıların Aksı

Şekil 41. a) İsmet Paşa Caddesi Genişletme Çalışması Öncesi (Ömer Öner Arşivi), b) 2021 yılında İsmet Paşa Caddesi (Vildan Ceco Arşivi, 2022)

Çalışma kapsamında hazırlanan doku analizleri ve alan çalışması verileri incelendiğinde; dar yollar, yetersiz otopark, yetersiz yeşil alan ve kent ölçeğinde silüet bazlı fiziksel sorunlar tespit edilmiştir. Dar yollar, özellikle Sultan Orhan Camii ve çevresinde, çift yönlü araç trafiğine açık olması nedeniyle sorun teşkil etmektedir. Bu sebeple, bu yolların 2012 tarihli KAİP kapsamında alınan kararlar çerçevesinde kentsel ulaşım stratejisi geliştirilerek yayalaştırılması gereklidir. Çalışma alanı ve çevresindeki otopark eksikliği,

¹⁶ Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü arşivinden alınan hava fotoğrafı üzerinde yıkılan yapılar belirtilmiştir.

yıkılmış tescilli yapı parsellerinin otopark olarak kullanılarak, alandaki araç yoğunluğunun artmasına ve tarihi dokunun okunurluğunun azalmasına sebep olmaktadır.

Bu fiziksel sorunlara ek olarak gabari, cephelerde renk kullanımı, cephelerde tabela kullanımı vb. kent ölçeğinde silüet bazında sorunlar da tespit edilmiştir (Şekil 42 ve Şekil 43).

Şekil 42. Cephelerde Gabari Sorunu, Gölcüönü Meydanı, 2023 (Vildan Ceco Arşivi)

Şekil 43. Cephelerde Tabela Kullanımı, Hükümet Caddesi, 2022, (Vildan Ceco Arşivi)

Çalışma alanında tespit edilen ekonomik ve mülkiyet kaynaklı sorunların ilki şahıs mülkiyetindeki tescilli yapılara yönelik, maliyet nedeniyle, restorasyon ve rekonstrüksiyon uygulamalarının yapılamıyor oluşudur (Tablo 2). Bu sebeple birçok tescilli yapı harabe halde yıkılmayı beklemekte, yıkılan tescilli yapılara ait parseller ise tanımsız bir boşluk olarak kalmakta ya da otopark olarak kullanılmaktadır.

Çalışma alanı içerisinde karşılaşılan bir diğer mülkiyet kaynaklı sorun, tescilli yapılar bünyesinde – özellikle vakıf mülkiyetindeki anıtsal yapılarda – gerçekleştirilen bilinçsiz tamir ve tadilatlardır. Sultan Orhan Cami son cemaat yeri (Şekil 5) ve Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nin cami biriminde mermer sütunlara sabitlenen plastik sundurma (Şekil 44) bu duruma örnek verilebilir.

Tablo 2. Mülkiyet Durumu Analizi Verileri

	KAMUSAL	ÖZEL	VAKIF	BOŞ PARSELLER
■ ADET	7	394	5	47
YÜZDE	1,5	87,0	1,1	10,4

Şekil 44. a) Çoban Mustafa Paşa Camii Girişi, Monte Edilen Sundurma, Mayıs 2021, b) Çoban Mustafa Paşa Camii Girişi, Monte Edilen Sundurma, Mart 2022 (Vildan Ceco Arşivi)

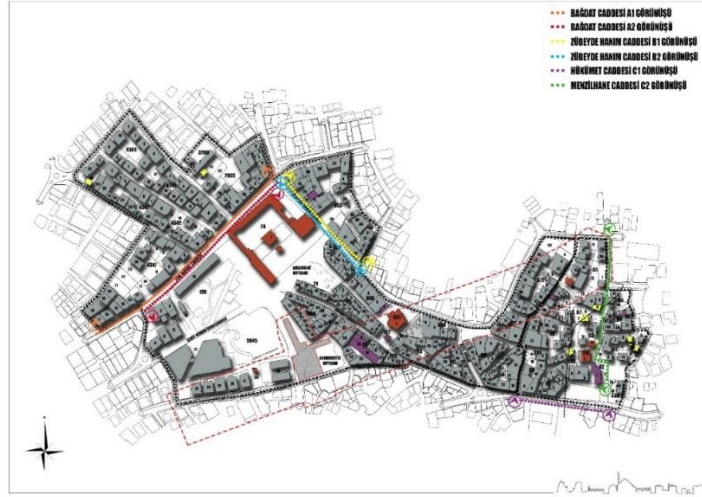
Alanda tespit edilen mülkiyet kaynaklı bir diğer sorun da tarihi yapılar civarındaki yüksek katlı ve niteliksiz yapılara müdahalenin gerçekleştirilemiyor oluşudur. Özellikle 1986 İmar Planı ve revizyonlarıyla tarihi kervansaray çevresinde, yapının beden duvarlarına bitişik 4 kat yapılaşmaya izin verilmesinin yol açtığı koruma sorunları günümüzde (2023) net bir şekilde görülmektedir. Kervansaray yapısının çevresindeki niteliksiz yapılara mülkiyet sorunları nedeniyle müdahale edilememektedir (Şekil 45).

Şekil 45. Kervansaray ve Yapının Beden Duvarlarına Bitişik Yapılaşma, 2019 (Vildan Ceco Arşivi)

4.2. İyileştirme Önerileri

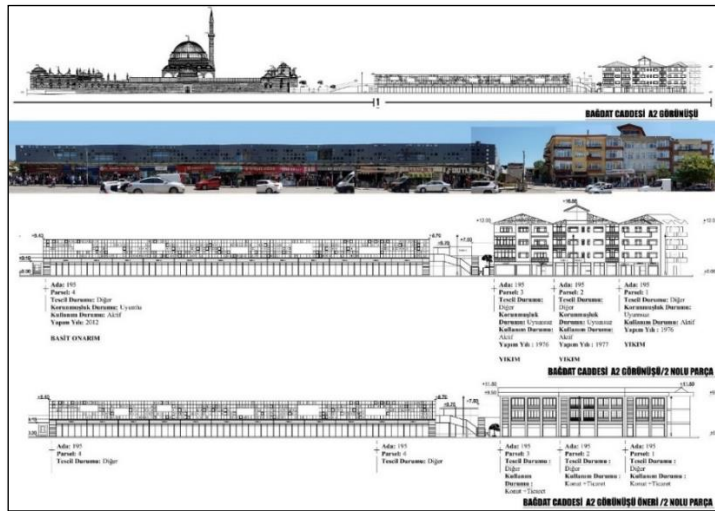
Çalışma kapsamında Gebze ilçe merkezindeki kentsel koruma alanları sınırları içerisinde bulunan, alan içerisindeki önemli anıtsal yapılar olan Çoban Mustafa Paşa Külliyesi ve Sultan Orhan Camii'ni çevreleyen ve bölgedeki ulaşımın omurgasını oluşturan Bağdat Caddesi, Zübeyde Hanım Caddesi ve Menzilhane Caddesi gibi örneklem sokak ve caddelerde (Şekil 46) mevcut durum tespit edilerek 2012 tarihli KAİP ve Cephe Tasarım Rehberi göz önünde bulundurularak öneriler getirilmiştir, anıtsal ve tescilli yapılarla uyumlu bir uygulama amaçlanmıştır.

Şekil 46. Örneklem Cadde ve Sokaklar İçin Çizilen Silüet Aksları

Bağdat caddesi bünyesinde gerçekleştirilen öneri silüet çalışmalarında;

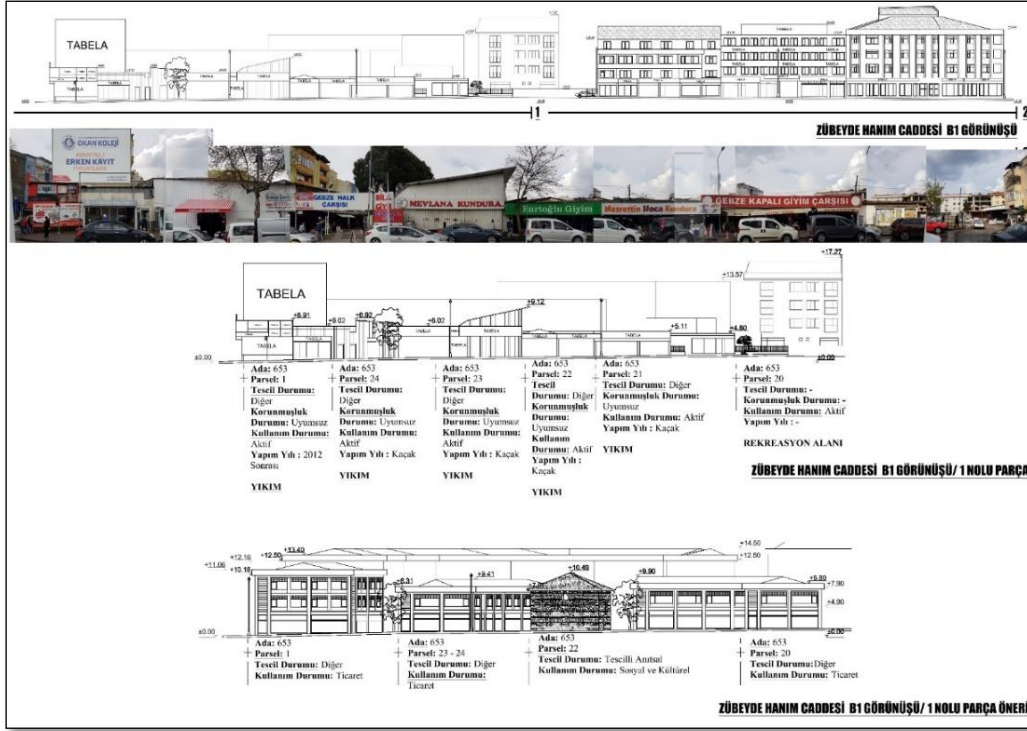
- Nitelsiz ve uyumsuz yapılar için yıkım ve 2012 tarihli KAİP ve Cephe Tasarım Rehberi kararları gözetilerek yeniden yapım,
- 2012 tarihli KAİP kapsamında belirlenen rekreasyon düzenlemelerine ek rekreasyon alanları,
- Cadde üzerinde bulunan Çoban Mustafa Paşa Külliyesi bünyesinde basit onarım olmak üzere rehabilitasyon önerileri getirilmiştir (Şekil 47).

Şekil 47. Bağdat Caddesi, A2 Görünüşü 2 Nolu Parça

Zübeyde Hanım caddesi bünyesinde gerçekleştirilen öneri silüet çalışmalarında;

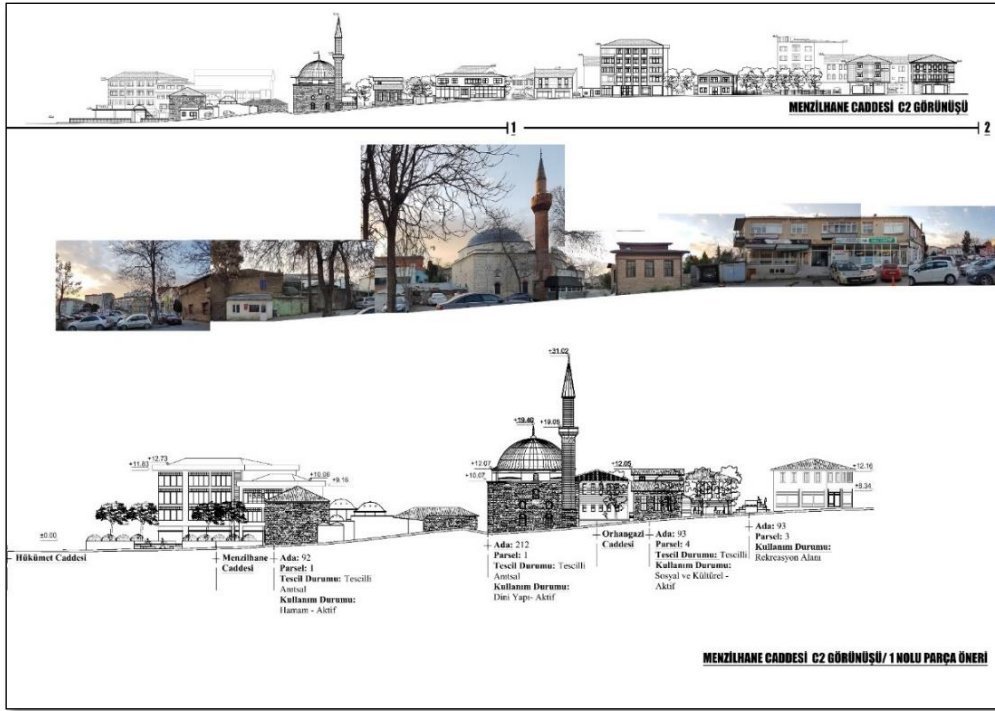
- Niteliksiz ve uyumsuz yapılar için yıkım ve 2012 tarihli KAİP ve Cephe Tasarım Rehberi kararları gözetilerek yeniden yapım önerisi,
- 2012 tarihli KAİP kapsamında belirlenmiş olan tescilli su dolabı ve çevresindeki alanda rekreasyon düzenlemesi ve bu alandaki yapılaşma için sosyal-kültürel işlev önerisi,
- 653 ada 22 parselde bulunan tescilli su dolabına yönelik Ali Saim Ülgen tarafından çekilen 1933 tarihli fotoğraflardan yola çıkarak bir restitüsyon önerisi getirilmiştir (Şekil 48).

Şekil 48. Zübeyde Hanım Caddesi, B1 Görünüşü 1 Nolu Parça

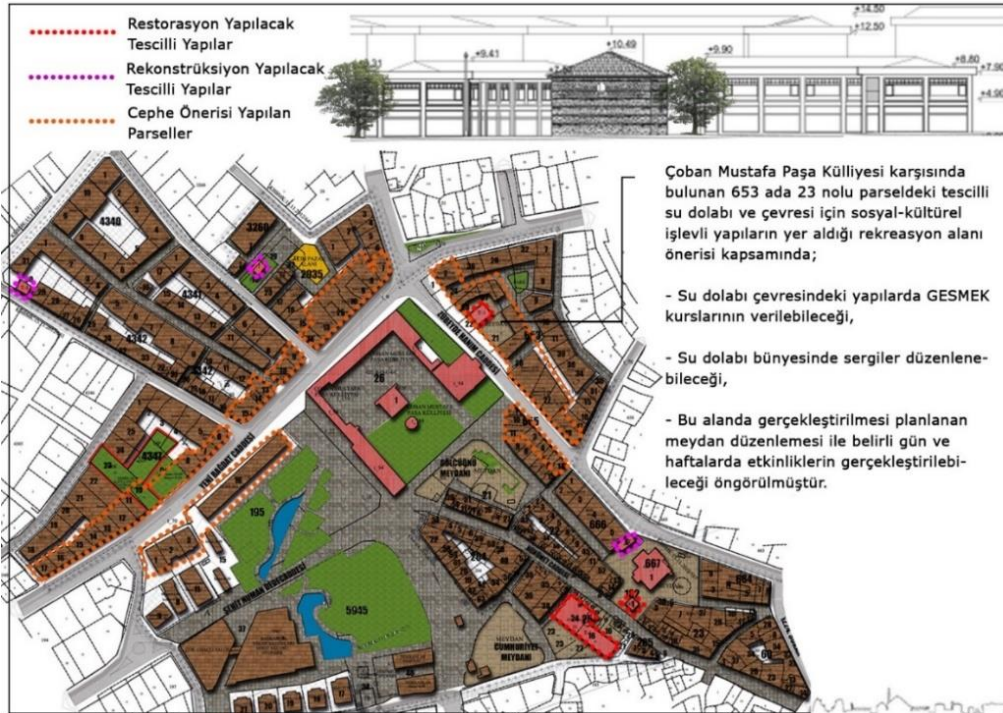
Menzilhane caddesi bünyesinde gerçekleştirilen öneri silüet çalışmalarında;

- Niteliksiz ve uyumsuz yapılar için yıkım ve 2012 tarihli KAİP ve Cephe Tasarım Rehberi kararları gözetilerek yeniden yapım,
- Uyumlu ancak tabela kullanımı ve malzeme noktasında fiziksel sorunların olduğu yapılara dair basit onarım,
- 2012 tarihli KAİP kapsamında planlanan rekreasyon alanlarına ek rekreasyon alanları,
- Bilinçsiz müdahaleler neticesinde zarar görmüş anıtsal tescilli yapılar için kapsamlı onarım,
- Yıkılmış tescilli yapılar için rekonstrüksiyon önerisi getirilmiştir (Şekil 49).

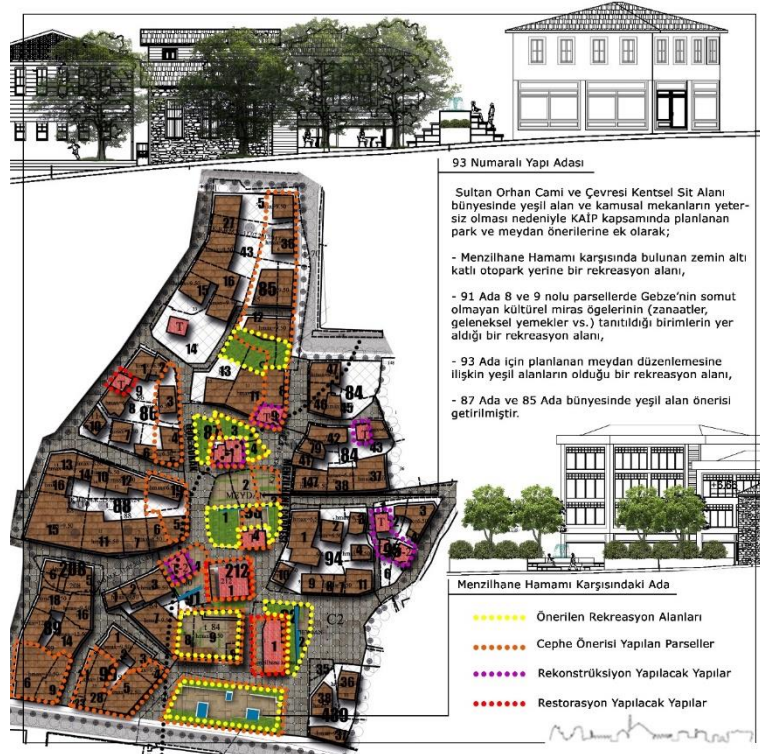

Şekil 49. Menzilhane Caddesi, C2 Görünüşü 1 Nolu Parça

Örnekleme cadde ve sokaklar için gerçekleştirilen silüet çalışmalarına ek olarak 2012 tarihli KAİP kararları kapsamında, Sultan Orhan Camii çevresinde yeni rekreasyon alanları ve 653 ada 22 nolu parselde bulunan tescilli su dolabı çevresi için planlanan meydan düzenlemesine yönelik vaziyet planı önerileri hazırlanmıştır (Şekil 50 ve Şekil 51).

Şekil 50. Çoban Mustafa Paşa Külliyesi Çevresine Dair Öneriler

Şekil 51. Sultan Orhan Camii Çevresine Dair Öneriler

Hazırlanmış olan bu öneri silüet ve vaziyet planlarında belirtilen noktaların yanında – özellikle yerel yönetimlerce – koruma alanlarının sürdürülebilirliği noktasında adımlar atılması gerekmektedir. Bu amaçla tarihi çevre bilincinin yaygınlaştırılması ve kentsel aidiyet noktasındaki eksikliklerin giderilmesi sağlanmalıdır. Gebze'nin somut ve somut olmayan kültürel miras değerlerinin tanıtılması sağlanarak koruma alanlarının değerini arttırmaya yönelik çalışmalar gerçekleştirilmelidir.

5. Değerlendirme ve Sonuç

Gebze önemli ticaret ve ulaşım ağlarının üzerinde olmasının yanında, İstanbul'dan Anadolu'ya olan yolculuklarda ilk konaklama durağı olmasıyla da tarih boyunca önemli bir yerleşim olmuştur. 14. yüzyılda Osmanlı hakimiyetine giren yerleşim, 16. yüzyıl ile birlikte menzil teşkilatındaki merkezlerden biri olmuştur. Yine bu dönemde Çoban Mustafa Paşa yönetiminde gerçekleştirilen imar uygulamalarıyla yerleşim gelişerek askeri, ekonomik ve kültürel bir merkez halini almıştır. Klasik dönemde bir menzil olan yerleşimin bu rolü 1873 yılında İstanbul - Bağdat tren yolunun inşası ile değişmiş, 1960'lara değin yerleşim bir zirai kasaba olarak varlığını sürdürmüştür.

Gebze, Planlı Kalkınma sürecinin başladığı 1960'lar sonrasında üretilen Nazım Plan senaryolarında sanayinin ağırlık kazandığı bir merkez halini almıştır. Bu dönüşüm beraberinde gelen göçle birlikte kontrolsüz ve çarpık bir kentleşme sürecine giren yerleşimde, imar uygulamaları ile sorunların önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Bu bağlamda çalışma kapsamında, Gebze İlçe Merkezi'nde T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulları tarafından "Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi Koruma Alanı", "Sultan Orhan Camii ve Çevresi Kentsel Sit Alanı" ile "Etkileme Geçiş Alanı" olarak belirlenen koruma alanları ele alınmış, çalışma alanı bünyesinde gerçekleştirilen imar ve koruma faaliyetleri 1960'lardan günümüze ilgili

literatür, Belediye arşivi, İller Bankası arşivi, Koruma Bölge Kurulu arşivi taramaları yardımıyla irdelenmiştir. Çalışma alanında gerçekleştirilen imar faaliyetlerine dair İller Bankası arşivlerinde gerçekleştirilen araştırmalarda, bölgeye ait en eski planların 1962 yılına ait olduğu görülmüştür. 1962 yılında başlayan ve kentsel ölçekte koruma çalışmalarının başladığı 1991 yılına kadar gerçekleştirilen imar uygulamaları incelendiğinde, kentin kültürel miras değerleri gözetilmeksizin alandaki yapı yoğunluğunun artmasına neden olacak kararlar alındığı görülmektedir.

1990 yılı sonrasında gerçekleştirilen plan revizyonlarının üretim ve denetleme süreçlerinin, önceki dönemlerden farklı olarak, İller Bankası yerine 1985 tarihli 3194 sayılı yasa (ResGaz 1, 1985) kapsamında yerel yönetim tarafından yürütülmesiyle kentin sahip olduğu değerlerin korunması noktasında sorunlar ve eksiklikler ortaya çıkmıştır. Özellikle 1986 yılı plan revizyonları sonucunda ticaret işlevli yüksek katlı yapıların ve trafik yoğunluğunun artmasıyla geleneksel konut dokusu zarar görmüş, kentsel yoğunluk bölgedeki anıtsal yapıların algılanamayacağı bir düzeye gelmiştir. Gerçekleştirilen alan çalışması ve hazırlanan doku analizlerine ait veriler incelendiğinde, kültürel miras değerlerinin daha fazla zarar görmemesi için kentsel ölçekte bir dönüşüm planının uygulanması gerektiği tespit edilmiştir. Kentsel ölçekte ele alınması elzem olan bu plan kapsamında; alandaki araç trafiğini arttıran işlevlerin desantralizasyonunun sağlanması, ihtiyaç duyulan rekreasyon alanlarına dair düzenlemeler ve ada bazlı dönüşümler gerçekleştirilmesi gerektiği öngörülmüştür. Bu bağlamda, çalışma alanı için hazırlanması elzem olan dönüşüm planına engel teşkil edecek sorunlar tespit edilmiş, kültürel miras değerlerinin çevreleriyle birlikte ele alınarak korunmasına yardımcı olacak öneriler getirilmiştir.

Alanda tespit edilen güncel sorunlar; sosyo – ekonomik kaynaklı sorunlar, imar uygulamaları kaynaklı sorunlar, fiziksel kaynaklı sorunlar, ekonomik ve mülkiyet kaynaklı sorunlar olarak gruplanmıştır. Belirlenen sorunların çözümüne yönelik olarak önem arz eden Bağdat Caddesi, Zübeyde Hanım Caddesi ve Menzilhane Caddesi gibi örneklem sokak ve caddelerde mevcut durum tespit edilerek koruma sorunları tartışılmış ve uygun rehabilitasyon önerileri geliştirilmiştir. İlgili kentsel koruma alanlarının ve çevresinin sürdürülebilirliği konusunda öneriler sunulmuştur.

Tespit edilen koruma sorunlarının iyileştirilmesine yönelik çizilen öneri silüetlerde çalışma alanı için hazırlanan Cephe Tasarım Rehberi kararları göz önünde bulundurulmuştur. Gerçekleştirilmiş çalışma neticesinde bu kararların uygulanmasıyla tarihi dokuyla mevcut duruma göre daha uyumlu ancak tek düze tasarım alternatifleri ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Ayrıca tarihi doku etrafındaki tüm parsellerde tasarım rehberi doğrultusunda eş zamanlı uygulamaya geçilememesinden dolayı dokunun etrafında farklı dönemlerde verilen imar haklarıyla inşa edilmiş farklı tarzda yapılar tarihi dokunun çevresel algısını olumsuz olarak etkilemektedir. Dokudaki yeni yapılaşmayı külliye'nin cami kubbesinin kasnak kotu ile sınırlandırılması bakımından olumlu bulunan Cephe Tasarım Rehberi'nin kentsel ölçekte ve özellikle Çoban Mustafa Paşa Külliyesi ve çevresi için giydirmeye cephe, renk seçimi vb. noktalarında alınan kararlar bakımından tekrar gözden geçirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen önerilerin, Gebze kentsel koruma alanlarının sürdürülebilirliği noktasında faydalı olması ve Gebze'ye dair gerçekleştirilecek çalışmalara katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Kaynaklar

- Arseven, C. E. (1928). Türk Sanatı. İstanbul: Akşam Matbaası.
- Atelye70, (2000). Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi Çevre Düzeni Projesi. İstanbul: Gebze Belediyesi.
- Aydın, E. Ö. (2009). Gebze'nin Kentsel Kimlik Bileşenleri. K mim, 4, 42-46.
- Ayverdi, E. (1956). Orhan Gazi Devrinde Mimari. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5, 115- 155.
- Ceco, V. (2022). Gebze Kentsel Sit Alanlarındaki Koruma Sorunları ve İyileştirilmesi İçin Öneriler. Yüksek Lisans Tezi. Gebze Teknik Üniversitesi/ Fen Bilimleri Enstitüsü, Gebze.
- Ceco, V., Fotoğraf Arşivi.
- Çelik, G. (2003). Gebze (Sosyo-Ekonomik Bir İnceleme): Cilt 1. Gebze: Gebze Belediyesi.
- Çelik, G. (2004). Gebze (Sosyo-Ekonomik Bir İnceleme): Cilt 2. Gebze: Gebze Belediyesi.
- Dağlı, Y. & Kahraman, S. A. (1999). Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa- Bolu- Trabzon- Erzurum- Azerbaycan- Kafkasya- Kırım- Girit: 2. Cilt 1. Kitap, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (MARKA) (2012). İstanbul Sanayisinin Desantralizasyonu Doğu Marmara Bölgesi Değerlendirmesi. Kocaeli.
- DPT (2004). İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması. Ankara: Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü Yayını.
- Ertin, G. (1988). Gebze'nin Sosyo-Ekonomik Evrimi (1935-1988). Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi.
- Gebze Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü. Gebze 1962 Tarihli Hava Fotoğrafı.
- Gebzeto (1993). Dünden Yarına Gebze. Gebze: Gebze Ticaret Odası Yayını.
- Halaçoğlu, Y. (1981). Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülahazalar. Osmanlı Araştırmaları, 2, 123- 132.
- KKVKK Arşivi (2021), Kocaeli Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu.
- Milli Savunma Bakanlığı, Harita Genel Müdürlüğü Arşivi. Gebze 1940 – 2001 Hava Fotoğrafları.
- Müderrişoğlu, F. (1995). Bani Çoban Mustafa Paşa ve Bir Osmanlı Şehri Gebze. Vakıflar Dergisi, 25, 67-124.
- Öner, Ö., Fotoğraf Arşivi.
- ResGaz 2, (1985). İmar Kanunu. 9 Mayıs 1985 tarih ve 18749 sayılı Resmi Gazete.

Salt Araştırma, Ali Saim Ülgen Arşivi.

Salt Araştırma Arşiv belgesi

Şenyuva, P., Fotoğraf Arşivi.

Tamer, C. (2004). Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi Restorasyonu. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını. (İlk Baskı 1999)

TÜİK, (2021). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Verileri. Türkiye İstatistik Kurumu.

Ukuşlu, H. (2004). Kentleşme ve Sağlık Hizmetleri Sunumu: Gebze Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi.

Ünver, S. (1931). 137 Numaralı Defter. Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in Defter ve Notlarında (Kocaeli) İzmit- Gebze, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi.

YD Mimarlık (2012). Gebze Kent Merkezi Planla Önerilen Yapılaşma İçin Cephe Tasarım Rehberi, Gebze Belediyesi.

Yücel, E. & Soyhan, C. (1976). Gebze ve Eskihisar. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını.